

“BİN YIL KAVŞAĞINDA SOSYAL VE EKONOMİK DEĞİŞİMİ ANLAMAK : 20. YÜZYILDAN 21. YÜZYILA SOSYAL BİLİMLER (*)

PANEL

Dr. NECAT ERDER- Kapanış panelini açıyorum.

Önce size panelistleri tanıtayım. Koç Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı. Sayın Kağıtçıbaşı, daha önce Boğaziçi Üniversitesi ve ODTÜ’de de öğretim üyeliği yaptı.

Prof. Dr. Ömür Sezgin, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde Siyaset Teorisi hocası.

Prof. Dr. Sencer Ayata, ODTÜ Sosyoloji Bölümünde Mübeccel Kıray’ın geleneğini sürdüren genç sosyologlarımızdan.

Prof. Dr. Oktar Türel, ODTÜ İktisat Bölümünden.

Prof. Dr. Şevket Pamuk, Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümünden; Ekonomi tarihi, özellikle Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi konusunda özgün çalışmaları var.

Önce, Panel konusu ile ilgili bir çerçeve konuşması yapacağım; Sonra arkadaşlarımız 20’şer dakikalık konuşmalar yapacaklar. Daha sonra da soru-yanıt sürecine girebiliriz.

(*) **17 - 19 Kasım 1999** tarihleri arasında ODTÜ Yerleşkesi Kongre Merkezinde gerçekleştirilen **VI. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Kapanış Paneli**'nin bant çözümleridir. Metinler konuşmacılar tarafından gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiştir. **mülkiye** adına yayın izni verdikleri için **Türk Sosyal Bilimler Derneği**'ne şükranlarımızı arz ederiz.

Önce, panelin başlığı hakkında bir açıklama yapayım: "1000 Yıl Kavşağında Sosyal ve Ekonomik Değişimi Anlamak, 20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Sosyal Bilimler." Bu panel için bana başlık önerdikleri zaman, "20. Yüzyılda Sosyal Bilimlerdeki Birikim 21. Yüzyıla Nasıl Yansır?" diye bir başlık önermiştim. Önce, bunu çok iddialı buldular. Ama sonra, "1000 yıl kavşağı"nın da eklenmiş olduğunu gördüm. Ben de buna uyarak 1000 yılları içine alan bir çerçeve oluşturmak istiyorum..

Sorulacak ilk soru şu: 1000 yıl, hatta 1000 yılların ötesinden gelip hala günlük hayatımızı, toplumsal yaşamımızı etkileyen hangi düşünce sistemleri vardır?..Bu konuda 5 isim buldum. Birincisi **Musa**, Milattan Önce 1400'ler. İkincisi **Buddha**, MÖ 500. Üçüncü isim **Konfüçyüs**, MÖ 500. Sonra, **İsa**, Miladın kendisi ve **Muhammet**, Milattan sonra 600'ler.

Bunlar, son tahlilde, insanın doğa ve evrenle, toplumla ve kendisiyle ilişkilerini açıklayan ve varlık-ölüm konusundaki sorularını yanıtlayan düşünce sistemleri üretmiş isimler. Bugün, hâlâ insanlığın yaşamında ne kadar büyük rol oynadıklarını düşününce şaşmamak mümkün değil. Aynı zamanda da düşündürücü.

Yine, 1000 yıl perspektifinde insan düşüncesi ve toplum ilişkisi konusunda şöyle bir dönemleme yapılabilir: Birinci dönem, başlangıçtan 1500'ler kadar, insanın doğaya bağımlı olduğu dönem; ikinci dönem, insanın doğayı denetleyebildiği dönem. İkinci dönemin başlangıcı olarak Kopernik'i, Galile'yi ya da Bacon'u seçebiliriz.

Konuya, sosyal bilimler açısından bakınca; doğayı denetlemeyi başaran akıl, insanın kendi yaşamını ve toplum düzenini istediği yönde etkilemekte, hatta hangi yönde etkileyeceğine karar vermekte aciz kalabilmektedir. Yani, teknolojiyi üreten, bilimi üreten insan, büyücü-çırak (apprenti sorcier) gibi ne yapacağını bilmiyor ve belki bir gün kendisini yok edecek.

Biraz daha günümüze yaklaşarak, konuya toplum bilimlerindeki gelişme açısından bakıldığı zaman, şu öykü akla geliyor: Fransız İhtilali önderlerinden Camille Desmoulin, Bastille'e koşan kitlelerin arkasından gidiyormuş. Birisi sormuş, "sen ne yapıyorsun?" demiş; o da, "ben, onların önderiyim" demiş. Öyle bir izlenim ediniyorum ki; sosyal bilimler, toplumdaki gelişmeleri, arkasından izliyorlar; önünden gitmiyorlar. Tabii bunun istisnaları var. Benim kahramanlarım: Marx, Freud ve Keynes.

Şimdi 20. Yüzyıla, sonra da 20. Yüzyılda sosyal bilimcilerin oynadığı ro-
le bakalım... 20. Yüzyıl, genel olarak tarihin en dehşet verici yüzyılı diye anı-
lıyor ve bu bence de haklı bir değerlendirme. Neler olmuş bu dönemde?

1914-1918 ve 1939-1945 yılları arasında iki Dünya Savaşı olmuş.

1929-32 yılları arasında, egemen üretim biçimi olan dünya kapitalizminin
en büyük bunalımı yaşanmış.

1945 yılını izleyen 30 yılda kapitalizmin en başarılı bir dönemi yaşanmış.
Fransızlar buna "les trentes glorieuses" diyorlar.

Yine bu Yüzyılda, dünya kapitalizmine nazizm ve faşizm biçimini vermek
isteyen deneyimler yaşandı: Hitler Almanya'sı, Mussolini İtalya'sı ve zama-
nın Japonya'sı. Bunlar 1945'te sona eriyor.

1917'de, kapitalizme seçenek bir proje, bir toplum projesi olarak doğan
reel sosyalizm, 1989 yılında içinden patlayarak sona eriyor. Büyük bir ütöp-
ya deneyiminin başladığı ve bittiği yüzyıl.

Yüzyılın önemli bir olayı, 1945'ten sonra sömürge imparatorluklarının
dağılmasıyla bağımsız "ulus devlet" in egemen siyasal örgütlenme biçimi ol-
ması. Bugün dünyada 200'e yakın "ulus devlet" var ve bunlar dışında toplum-
ların tümünü kavrayan siyasal örgütlenme aşağı yukarı yok.

Teknoloji alanında, ikinci ve üçüncü sanayi devrimleri de bu yüzyılda ya-
şanıyor. İkinci sanayi devrimi, elektrik, petrol kullanımına dayanan, enerji
kaynakları bunlar olan Fordist üretim teknolojisinin egemen olduğu devrim.
Üçüncü sanayi devrimi, bilgisayar, fiberoptik uydu iletişim teknolojileriyle
gen teknolojilerinin belirlediği, üretim biçimi postfordist olan dönem.

Bugün hangi noktadayız? Bugün, dünya kapitalizminin "İkinci Küresel-
leşme" döneminin başında veya ortasındayız. "Birinci Küreselleşme" dönemi
1850'lerde başlayıp 1914'te sona ermişti. Aslında, aradaki dönemi geçici sa-
yıp, dünya kapitalizminin küreselleşme eğiliminin bir kesintiden sonra de-
vam ettiğini söyleyebiliriz.

Bugün, egemen siyasal örgütlenme biçimi olan "ulus devlet", alttan ve
üstten kemiriliyor.

Sosyal bilimler, tüm bu süreçte ne rol oynadılar? Önce ekonomiden örnek alalım.

Yapılan son araştırmalar, 1929 bunalımının, zamanın önde gelen iktisatçılarının yönlendirdiği yanlış politikaların sonucu olduğunu gösteriyor, -yani o zamanın müthiş iktisatçıları var; o dönemde Nobel mükafatı verilseydi, onlara verilirdi- bunalımın onların yönlendirdiği politikaların sonucu olduğu ortaya çıkıyor.

Kapitalizmin otuz yıllık başarısının altında Keynes'in damgası var. Buna zaten Keynes'ci 30 yıllar diyoruz. Keynes kadar tarihte bir dönemi bu denli etkilemiş bir toplumbilimci örneği bulmak zor.

Sosyalizm deneyiminin arkasında, kuramcı, ideolog, eylem adamı nitelikleriyle, Marx, Engels, Lenin, Troçki gibi isimler, Plekhanov, Kantoroviç gibi bir dizi planlama, ekonomi kuramcısı var.

1930'ların faşizm girişimlerinin ardında birçok toplumbilimci var. Bir örnek, sosyolojide Fransız ırkçı gelenek, Hitler'i besleyen en önemli kaynaklardan biridir. Bunlar çabuk unutuluyor. Ancak, fırsat verilince bu tür katkılar toplumbilimciler arasından her zaman çıkabilir.

1950'lerde, sosyal bilimlerde, kuramsal ve ampirik çalışmalarda başat kavramlar, kalkınma ve modernleşme idi. Harvard ve MIT'den Almond, Apter, Pye vb. Bunlar, "ulus devlet" kurma, ulus yaratma (nation building) projelerini yönlendirmek için kuram üretiyorlar.

Ekonomide kalkınma iktisadı hâkim. Burada, Tinbergen, Mahalanobis, Sir Arthur Lewis, Myrdal gibi isimler var.

Bugün, yukarıda saydıklarımın hiçbiri gündemde yok. Gündemde olanlar şunlar: Neoliberalizmin, küresel kapitalizmin kuramcıları Friedman ve Hayek. Bunlar 1974 ve 76'da Nobel Ekonomi Ödülünü aldılar. (1969'da verilmeye başlanan Nobel Ekonomi Ödülünü kalkınma iktisatçısı Tinbergen almıştı.) İlginç bir not: 1997'de Nobel Ekonomi Ödülünü, finansal piyasalardaki risk analizi modelleriyle Robert Merton ve Mayron Shose aldılar. Sonradan bu iki Nobel ödüllü ekonomistin kurduğu Long Time Capital Manage-

ment şirketinin batışı, 1998'de dünya kapitalizmini büyük bir finansal krizin içine soktu ve Amerikan Merkez Bankası müdahale etmeseydi, dünya kapitalizmi, belki de derin bir çöküntüye girecekti.

Bugün, sosyolojide, Colombia Üniversitesi'nin başını çektiği "cemaatçi" ekol, siyasal bilimlerde, "kimlik sorunsalı", kimlik politikalarına yönelik araştırmalar yaygın ve geçerli.

Bir de çağdaş sofistler var. Sofistler, eski Yunan'ın dekadans döneminde ortaya çıkmıştır. Ne yapıyordu bunlar? Akıl yoluyla üretilen önermeleri, yine akıl yordamıyla çürütüyorlardı, bütün amaçları buydu. Şimdi de postmodernistler aynı şeyi yapıyorlar. Onlar da akla dayanılarak üretilmiş tüm önermeleri, aynı şekilde çürütmeye çalışıyorlar. Yaptıkları daha önemli bir şey daha var: insanın, çok dar zaman ve mekan sınırları dışında genelleme yapma imkanının olmadığını düşünüyorlar ve savunuyorlar.

Sonuç olarak, bugün artık 1960'ların ve daha önceki dönemlerin siyasal-toplumsal hareketleri kamçılaman sistem kuramcıları yok.

Öte yandan, "doğa bilimlerinde determinizm var, yok" tartışmalarına rağmen, bunlara dayalı teknolojinin egemenliği sürüyor. Tabii bu, teknolojiyi üreten ve kullanan sistemlerin egemenliği.

Bu ortamda, **Musa, Buddha, Konfüçyüs, İsa ve Muhammet**, bilimsel düşünceyi yadsıyan yorumları ve görüşleriyle, insanlar ve toplumlar üzerindeki etkilerini artarak sürdürüyorlar.

Bundan ne sonuç çıkarılır? Ben, şöyle düşünüyorum: **Toplum bilimlerinde etik konum, yani etik tercihler, hareket noktası, yönlendirici öğe olmalıdır**. Aslında bu her zaman böyle olmuştur. Örneğin, Keynes, dayanışmacı bir toplum felsefesine dayanıyordu, tercihleri bu yöndeydi. Friedman ve Hayek ise, yarışmacı bireyi savunurlar. Bunlar, çok farklı iki toplum projesi ve bundan türeyecek kuramların da bu doğrultuda farklı olacağını düşünmek gerekir. Freud, bir hekim; yani normal bir insan tanımı var; ideolojik ve etik tercihini bunlar belirliyor. Amacı da insanları bu normal insan doğrultusunda tedavi etmek. Marx ise, bilimsel düşünceyle ideoloji ilişkisinin en büyük kuramcısı.

Etik, ideolojik tercihler doğrultusunda belirlenen sorunsallar ve sorunlar, alan ve konu seçiminde rol oynamaktadır. Bunun iki sonucu var: (i) kimse, bu tercihleri yansıtan önermeleri, nihai gerçekler ve doğrular olarak başkalarına dayatmamalıdır. (ii) sorunlar ve sorunsallar, ülkenin toplumların dünyadaki konumuna bağlı olarak değiştiği ölçüde, sosyal bilimler, her ülkeye, topluma özgü bir nitelik kazanabileceklerdir.

Burada şunu gözden kaçırmamak gerekiyor: Etik ve ideolojik tercihler evrensel olabilir ve olmalıdır. Ancak, bunların farklı yerlerdeki somut durumlarda irdelenmesi, değişik sonuçlar verebilir: yani edebiyatçıların, "yerelden evrensele ulaşmak" dedikleri nokta, toplumbilimler için de doğrudur. Yerel çerçeveden genel teorilere ulaşmak; yoksa, başka yerlerde üretilmiş genel teorileri o toplum için irdelenmek değil.

Önümüzdeki yıllarda ne olacak? Bu sorunun cevabını, olayların gelişme çizgisi -çünkü bir süre daha olayların peşinden gideceğimiz anlaşılıyor- ve daha önemlisi, etik ve ideolojik tercihlerimiz belirleyecektir. Arkadaşlarım herhalde bu soruların kendi alanları için geçerli yanıtlarını arayacaklardır.

Şimdi, sözü Çiğdem Kağıtçıbaşı'na veriyorum.

Prof. Dr. ÇİĞDEM KAĞITÇIBAŞI- Teşekkür ederim.

Sayın Necat ERDER'in bu çok geniş ufuklu açış konuşmasından sonra, benim psikolojiye yönelik konuşmam pek mütevazı olacak. Bizi hep birlikte düşüncelere sevk ettiği için kendilerine teşekkür ederiz.

Acaba XX. yüzyılın sonunda psikoloji nerede duruyor? Özellikle psikoloji olarak düşünüldüğünden, Türkiye'de nerede duruyor ve nereye gidebilir diye çok daha sınırlı bir konu ele almak istedim. Psikolojiyle başlıyoruz; aslında doğru yerden başladığımızı emin değilim. Psikoloji, bir insan bilimi; tabii aynı zamanda antropoloji de bir insan bilimidir, bütün sosyal bilimler de bir insan bilimidir. Psikoloji, bunların oluşturduğu çok geniş yelpazenin, belki de bir köşesi, en ucu oluyor; çünkü bir noktada sosyal bilimlerden çıkıyor. Psikoloji, kendi içinde o kadar çok çeşitlenmiştir ki, bir sosyal bilim yönü olmanın yanında bir de doğa bilimi yönü vardır. Bugün dünyada, özellikle Batı dünyasında psikolojiye baktığımızda: önde giden ve çok büyük atılımlar yapan, aslında doğa bilimi olan psikolojidir. Özellikle beyin araştırmaları, nörobilim araştırmaları, kognitif bilim araştırmaları içinde psikolojinin müthiş

geliştiğini görüyoruz. Çünkü o da bir yönüyle insanın incelenmesidir, ama fizyolojik bazlı incelenmesidir. Diğer taraftan da psikoloji, bir sosyal bilimdir de; çünkü insanı toplumsal çerçeve içinde inceler. Onun için burada sosyal bilim olarak psikolojiyi ele alacağım; ama diğer yönünü en başta belirtmek istedim.

Türkiye’de psikolojiye baktığımızda; uzun bir geçmişi; ama çok kısa bir tarihi var. Uzun geçmiş, aslında daha önce de birçok yazılarda belirtildiği gibi, Anadolu topraklarındaki mabetlerde ortaya çıkan; Musa’ya, İsa’ya, hatta onlardan önceki antik çağlara giden insan anlayışının; insanı anlama, ihtiyacının ortaya çıkarttığı inançlar, uygulamalar, gelenekler, görenekler, âdetler gibi birçok kültür ögesinde görülmekte. Yani günlük yaşamda varolan psikoloji, bir yerde halk psikolojisi, hep vardır ve hatta bunun sağaltıma, tedaviye yönelik uygulandığını bile, Anadolu’da Bergama’daki Asklepiyon’dan tarikat uygulamalarına kadar görüyoruz, biliyoruz. Yani özellikle Anadolu’da ve Ortadoğu-Akdeniz kültür mozaiğinde çok eskilere giden insan anlayışları hep olageldi. Acaba belki de bu nedenle midir ki, çok uzun süre insanın bilimsel olarak incelenmesine lüzum görülmedi? İnsanın bilimsel incelenmesinin, yani psikolojinin başlangıcının 1915 olarak belirlendiğini görüyoruz. Türkiye’de psikoloji tarihine eğilen bilimciler, 1915 yılı üzerinde duruyorlar. 1915 yılında Alman Anschults, İstanbul Üniversitesi’ne geliyor ve Felsefe Kürsüsü çerçevesinde bir psikoloji dersi ilk defa olarak açılıyor. Aynı zamanda da ilginç bir şekilde, Bine-Simon testi, o zamanki ilk önemli zeka testi, Amerika’da daha İngilizce’ye tercüme edilmeden önce Türkçe’ye tercüme ediliyor.

Aynı dönemde Ziya Gökalp de İstanbul Üniversitesi’nde sosyolojiyi kurmakta. Ondan sonra Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1919’da Şefik Tunç’un ilk defa Piaget’in öğretilerini Türkiye’ye getirdiğini görüyoruz. Yani İstanbul Üniversitesi’nde bazı parlak başlangıçlar var denebilir. Ondan sonraki karışık dönemde psikoloji sözü edilmez oluyor. Zaten çok küçük bir başlangıç, bir miktar sönmüş olarak giderken, 1930’larda Atatürk’ün girişimiyle, İstanbul Üniversitesi’nin tekrar güçlendirilmesi için dışarıdan getirilen, özellikle Alman profesörlerden Peters, İstanbul’daki ilk psikoloji laboratuvarını kuruyor.

Gene 1930’larda Muzaffer Şerif, Ankara’da önce Gazi Eğitim Enstitüsünde, sonra Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde önemli ilk çalışmalar yapıyor ve

bu ilk çalışmalarında bile insan olgusunu sosyal bağlam içerisinde, özellikle sosyal değişme çerçevesinde inceleyen çok önemli bir bakış açısını getiriyor. Onun öğrencileri Mübeccel Kıray ve Fatma Başaran, psikoloji ve sosyolojide bu düşünceleri araştırmalarında kullanmışlardır.

1960'lara kadar gene bir sessizlik devri var. 1960'lardan itibaren Amerikan psikolojisinin ön plana çıktığını görüyoruz ve daha ziyade de Anglosakson öğretinin Türkiye'ye psikolojiyle girdiğini, deneysel psikolojinin ön plana çıktığını görüyoruz.

1915' den 1960'lara uzanan ilk devreye, Türkiye'de psikolojinin kuruluş safhası denilebilir ve temel faaliyet, bilgi-kuram aktarımı şeklindedir. Burada, özellikle Muzaffer Şerif dışında, 1960'lara kadar olan gelişmelerde bilgi-kuram aktarımı yapıldığını söyleyebiliriz. Özellikle dışarıdaki psikolojik testlerin Türkçe'ye çevrilmesi, bunların uygulanması, dışarıdaki öğretinin Türkiye'ye getirilmesi şeklinde kabul edici bir yaklaşım ve özellikle öğretmen yetiştirmeye yönelik çok pratik bir yönelim psikolojiye hakimdi.

1960'lardan 80'lere kadar olan ikinci döneme, emekleme ya da gelişme devresi denebilir. Emekleme mi denecek, gelişme mi denecek, ne kadar iyimser veya kötümser olduğumuza göre değişir. Burada bir miktar bilgi-kuram yorumuna girildiğini görüyoruz. Psikolojinin sırf aktarımdan, yoruma ve deneme-sınamaya doğru ilerlediğini görüyoruz. Burada şu anımı sizlerle paylaşmak istiyorum: Biraz önce Necat Bey' de sözünü ettiği için, ben de tam olarak söyleyeyim, neden bahsettiğini belki anlamadınız. 1970'de Ankara'da bir ilk sosyal bilim toplantısı olmuştu. Böyle büyük bir kongre değildi, küçük bir toplantıydı. O 1970 toplantısında, ben kendisine -o zaman, yeni tamamlamış olduğum doktoramda bir kişilik teorisinin kültürler arası bir karşılaştırmayla sınıdığımı ve biraz da övünerek söylemişim. Önemli bir şey yaptığımı düşünüyordum; önemli bir teoriyi, kültürlerarası bir çalışmayla sınımış ve evrenselliğini sorgulamışım. O da bana dedi ki, "iyi, aferin, çok güzel; ama ne zaman kendi teorini geliştireceksin?" dedi. Yani dışarıdan gelen teorisinin yorumuyla bile yetinmeyerek kendi teorilerimizi kendimizin oluşturmamız gerektiğini söyledi. Benim o noktaya gelebilmem, Necat Bey'le o konuşmadan sonra bir 15 yıl aldı, hatta 20 yıl bile denebilir. Teori geliştirmek o kadar da kolay olmuyor. Ama bu sınıyıcı yaklaşım, kabul edici yaklaşımdan daha sağlıklı bir bilimsel yönelim olarak ortaya çıkıyor. 1960-80'lerde, uzmanlaşma ve uygulamalara yönelik başladı. Çeşitli psikoloji alanları gelişmeye baş-

ladı. Özellikle örgüt psikolojisi, eğitim psikolojisi, klinik psikoloji gibi uygulama alanları daha çok ortaya çıktı; ama bunların yanında sınıycı yaklaşım, teori bakımından, bilimsel psikoloji bakımından önemlidir diye düşünüyorum. Kabul edici yaklaşımdan giderek sınıycı yaklaşım (ona ek olarak) ortaya çıktı.

1980'lerden itibaren, psikolojide daha bir gelişme olduğunu düşünüyorum. Buna da ister kendi kendini sorgulama dönemi, ister olgunlaşma dönemi diyebiliriz; sorgulamadan ortaya çıkan bir olgunlaşma. Burada bilgi-kuram üretimi yavaş yavaş başlıyor. 1980'lerden itibaren bilgi-kuram üretiminde ortaya çıkan şey, bütünleştirici sentez yapmış mıdır? Yani evrensel psikoloji biliminin ortaya attığı kavramların yerel bilgiler oluşturma sonucu elden geçirilmesi ve bunlarla bütünleştirilerek bazı sentezlerin ortaya çıkması görülüyor mu? Bunun üzerinde tekrar duracağım. Daha ileri uzmanlaşma, daha çok sorgulama; psikoloji nedir, ne işe yarar, kimlik arayışı; sosyal bilim midir, doğa bilimi midir? Psikiyatri nedir, psikoloji nedir? gibi daha ziyade mesleki kimlik arayışları da bu devrede ortaya çıktı, hâlâ da devam ediyor.

Olgunlaşma ne demek? Bilgi-kuram üretimi ne kadar yerel olabilir, insan olgusu ne kadar evrenseldir? Ve dolayısıyla psikolojide yerele yer var mıdır? Bu soru, sadece Türkiye'de değil, bütün dünyada psikolojinin kendi kendisini sorgulaması çerçevesinde bugün için geçerliliğini koruyan bir sorunsala dönüşmüştür. Bu sorunun cevabı konuya bağlıdır; yani psikoloji içindeki büyük çeşitlenmenin neresinde durduğumuza bağlı.

Nesiller arası aktarım düzeyi diye bir kavram düşünürsek; yani, insan olgusunda, bir nesilden öbür nesle ne kadar aktarım var diye baktığımızda, insan olgusunda iki çeşit temel aktarım olduğunu görüyoruz. Bunların biri, biyolojik kalıtım yoluyla nesilden nesle olan aktarımdır; diğeri de kültürel aktarımdır, bütün öğrenme içinde olmak üzere. Psikoloji alanlarına baktığımızda, duyular, algı, öğrenme, biliş, kişilik, sosyal davranışı incelediğimiz zaman, duyular ve algı gibi alanlarda biyolojik kalıtımın çok önemli düzeyde olduğunu görüyoruz. Bu fizyolojik bazlı psikolojik süreçlerden giderek daha insanlararası etkileşim ve sosyal davranış süreçlerine doğru gittiğimizde, biyolojik kalıtımın önemi azalıyor. Buna karşılık, fizyolojik bazlı süreçlerden daha sosyal bazlı süreçlere doğru gittiğimizde, nesiller arasındaki geçiş bakımından kültürel aktarımın önemi artıyor.

Durum böyle olunca, sosyal davranış, insanlararası ilişkileri, hatta kişiliği çalışan psikologların kültür bağlamını göz ardı etmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla sadece Batı psikolojisinden aktarım, bazı alanlarda geçerli olabileceği halde, bazı alanlarda çok problemler yaratabilir. Çünkü, bu alanlarda kültürel bağlamın etkisi çok daha önem kazanıyor. Bu çerçevede, Türkiye’de kavramlaştırma ve teori bakımından psikolojinin durumunu inceleyelim.

Burada, yapılan bir tarama araştırmasına atıfta bulunmak istiyorum. Bu araştırma ve Peter Smith ve Üstün Öngel tarafından yapılmıştır (1999). Özellikle Türkiye’de ve Rusya’daki, iki önemli psikoloji dergisindeki yayınların taramasına dayanıyor bu araştırma. Bu yayınlarda, kültür faktörünün teoride ve araştırmada ne kadar dikkate alındığı üzerinde duruluyor. Önemli bir tarama bu. Rusya ve Türkiye karşılaştırması çok ilginç. Çünkü her ikisi de Batılı baskın Anglosakson psikoloji dünyasının dışında. Bu araştırmada Sovieth Psychology dergisiyle Türk Psikoloji Dergisi karşılaştırılıyor. Bu ikisinin 1978-92 yılları arasında taraması sonucu şöyle bir durum ortaya çıkıyor: Yerel katkılar bakımından; yani psikolojinin ne kadar yerel bilgi üretimini kullandığı, bilgi üretimi yaptığı incelendiğinde Rusya Türkiye’den çok daha ileride. Şöyle ki; elde edilen araştırma sonuçlarının yerel koşullara bağlanması için çaba gösterilmeyip, bunları sırf soyut insan bulgusu olarak incelemek, Türkiye’de çok daha yüksek araştırmaların yüzde 87’sinde kültüre bağlama çabası yok. Halbuki sadece yüzde 27’sinde Rusya’da araştırmaların yüzde 73’ünde kültüre bağlama çabası var. Tersten bakacak olursak; Türkiye’de sadece yüzde 13 araştırma yorumu, kültüre bağlı bir şekilde yapılıyor, araştırma yapılırken kültürel öğeler dikkate alınıyor. Buna karşılık, Rusya’da çok yüksek düzeyde kültüre bağlı araştırma yorumları yapılıyor. Yani psikolojik bulgular kültürel çerçeveye yerleştiriliyor. Dışarıdan test alınması ise Türkiye’de görülüyor; Rusya’da yok. Yerel ve yerel olmayan bulgular arasındaki farkların tartışılması, yani yurtdışındaki bulgularla yurtiçi bulguların tartışılması, Rusya’da daha fazla. Yerel kültürdeki davranışların yerel teoriye göre yorumlanması, Rusya’da daha fazla, yüzde 18 düzeyinde. Türkiye’de sadece yüzde 2; çünkü Türkiye’de çok az yerel teori var ve yerel teorisinin yerel verilere bağlanması ya da uygulanması, Rusya’da yüzde 47 düzeyinde, yani neredeyse araştırmaların yarısında görülürken, Türkiye’de hiç yok. Bu karşılaşmalardan Türkiye’deki psikolojinin, belki de bundan önce belirttiğim gelişme-olgunlaşma evresinden daha geride olduğu söylenebilir, yani Türki-

ye'de psikolojide hâlâ aktarma bilim yapılıyor diye düşünülebilir. Bu kadar kötümser değilim. 1990'larda, özellikle bu taramanın bittiği yıldan itibaren yerel bilgi / teori oluşmunun bir miktar arttığını düşünüyorum ve özellikle de bazı bütüncü sentezlerin geliştirildiğini düşünüyorum.

Bütüncü sentezle neyi kastettiğimi anlatmak için iki örnek vermek istiyorum: Başarı güdüsü kavramını alalım... Başarı güdüsü kavramı, psikolojide çok bireysel bir kavram olarak gelişmiştir. 1950'lerden beri üstünde durulan bir kavramdır. Hatta toplumların gelişmesini açıklamak için Mc. Clelland tarafından da kullanılmıştır. Hâlâ bu güne gelindiğinde başarı güdüsü, bireysel, yarışmacı bir güdü olarak düşünülür ve bu şekilde düşünülerek ölçüldüğünde görülüyor ki; Amerika'da başarı güdüsü çok yüksek, buna karşılık Japonya'da, Tayvan'da, Singapur'da, Hong Kong'da düşük, Türkiye'de de düşük. Demek ki, bu insanlar başarı istemiyorlar diye sonuçlar çıkıyor ve özellikle bu Doğu Asya Kaplanlarını dikkate aldığımızda, tuhaf bir sonuç olarak beliriyor. Burada aslında problem, o toplumlarda değil, kavramdadır. Çünkü, öyle bir kavramlaştırma söz konusu ki, tamamen bireyci bir yaklaşımla başarı tanımlanıyor ve kişinin başkalarına karşı kendi başarısı şeklinde ele alınıyor. Oysa daha toplulukçu toplumlarda, Türkiye, Tayvan, Çin, Japon toplumları gibi toplumlarda, başarının tanımı da kişiden çevreye doğru yayılan bir başarı olarak ortaya çıkıyor. Nitekim bu şekilde tanımlandığında, kavramlaştırıldığında ve ölçüldüğünde görülüyor ki, Batı toplumları dışındaki toplumlarda da başarı güdüsü yüksektir. Örneğin Belçikalı psikologlar (Phalet ve Claeys, 1993) Türk öğrencilerle Belçikalı öğrencileri karşılaştırdıklarında, Türk öğrencilerin de çok yüksek düzeyde başarı güdüsüne sahip olduğunu buldular; hem Türkiye'de, hem Belçika'da. Ama bu başarı güdüsü, çevreyi de içine alan bir başarı güdüsüydü. Örneğin Belçikalı öğrencilere, "ilerde ne yaparsan çok mutlu olursun?" diye sorulduğunda, "başarılı olursam, çok para kazanırsam, iyi bir mesleğim olursa" gibi cevaplar alınıyordu. Türk öğrencilerde de aynı tür cevaplar alınıyordu; ama hemen cevabın içinde "ailem de bundan çok mutlu olur, çok gurur duyar" gibi ifadeler de yer alıyordu.. Yani çevreyi de içeren ve onlarla paylaşılan bir başarı anlayışı var. Nitekim (Yu ve Yang, 1994), Çin'de; Agarwal ve Misra (1986) Hindistan'da birbirlerinden bağımsız olarak aynı kavramlaştırmaları yaptılar ve adına "sosyal başarı güdüsü" dediler. Bu niçin bir bütüncü sentez? Çünkü, kavramlaştırmayı evrensel bilgiyle birlikte yerel bilgi üretimiyle bağdaştırarak, bütüncüleştirerek

yeni bir kavramın ortaya çıkması söz konusu. Bu tür bir kavramlaştırma, daha ileri, yüksek düzeyde bir kavramlaştırma; aslında dünyadaki çeşitliliği daha iyi anlayabilmemize yardımcı oluyor. Batıdaki değerlere dayalı ölçümlerle veya kavramlarla bir grup insanı ölçerek "onlarda bu yok" demek yerine, "bu kavram (başarı güdüsü), farklı şekillerde ortaya çıkabiliyor" diye bir sonuca varmak, çok daha fazla insan olgusunu anlamaya bizi yaklaştırır. Yoksa, özellikle sosyal davranış konularında, insanlar arası ilişkiler konularında, benlik, aile gibi konularda Batıdan alınan kavramlarla dünyadaki insan olgusunu incelemeye çalışırsak, çok yanlış yorumlara gidebiliriz.

Bir diğer bütünlüleyici sentez örneği, benim üstünde durduğum özerk ilişkisel benlik örneğidir (Kağıtçıbaşı; 1996, 1998). Bu konuda Figen Karadayı'nın da (1998) çalışmaları var. Psikoloji öğretiminde, benlik gelişiminde, üstünde en çok durulan konu özerkliği, bağımsızlığın gelişmesidir. Çünkü bireyci Batı kültürünün temelinde bağımsız bireyin oluşması söz konusudur. Fakat bunun özellikle psikanalitik yaklaşımlarla ele alınış ve yorumlanış tarzı, özerkliği aynı zamanda ayrışıklığı da gerektirdiği şeklinde olmuştur; yani özerk olabilmek için başkalarından ayrışık olmak lazım. Bu ayrışıklık, o kadar bir koşul olarak düşünülmüştür ki, klinik yönlü yapılan çalışmalarda özellikle geleneksel toplulukçu kültürlerde görülen iç içe insanlar arası ilişkilerin psikopatolojik yani sağlıklı olmadığı üzerinde durulmuştur. Türkiye'de de bu şekilde yazan ve uygulama yapan klinik psikologlar vardır. Oysa ki, özerklik, bir insan boyutudur ve bu bağımlılıktan bağımsızlığa doğru giden bir boyuttur. Buna karşılık ayrışıklık bir başka insan boyuttur. Ayrışıklık, insanlar arası ilişkilerin yakın veya uzak olması anlamındadır. Özerklik ise, bağımlılık-bağımsızlık boyutudur. Bu iki boyutun birbirinden tamamen bağımsız olması mümkündür. Bu iki boyut birbirinden bağımsız olduğu takdirde, o zaman özerk - ilişkisel benlik gibi bir sentezin oluşması mümkündür ve bu özerk, hem bir taraftan ilişkisel olan, ayrışık olmayan benlik geçerliyse; bu gene psikolojide benlik anlayışına yeni bir bakış açısı getirmek demektir. Dünyadaki araştırma bulguları da, aslında birbirine yakın olan, ilişkisel olan insanların özerk de olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla bu tür ele alışımlar, bir taraftan yerel olguları daha iyi anlamaya yardımcı olurken, diğer taraftan da evrensel psikoloji biliminin insanı daha iyi anlamasını sağlayan önemli katkılar olarak düşünülebilir.

Bu çerçevede, nihayet Türkiye'deki psikolojinin 21. Yüzyılın ilk 10 yıllarında ele alması ve çözümlemesi gereken ne gibi sorunsallar vardır diye düşündüğümüzde, şu tür yönelim eksenleri ortaya çıkıyor: Psikoloji, ne kadar evrensel, ne kadar kültürel olacak? Ben, bu ikisini birbirinin zıttı veya birbirini dışlayan yaklaşımlar olarak görmüyorum. Kültür boyutu ne kadar incelenir, dikkate alınır ve iyi anlaşılırsa; o kadar evrensel insan olgusunun anlaşılmasına yardımcı olur ve dünyadaki insan olgusunun çeşitliliği daha iyi anlaşılır. Aksi takdirde sadece evrensel diye dışarıdan gelen aktarım-bilgi ele alınırsa, aslında yapılan şu olacaktır: Batı toplumsal ve kültürel gerçekliği içinde oluşmuş olan bir insan modeli, o çerçeveden farklı kültürel çerçevelerdeki insanlara empoze edilecek ama üstüne eğreti gelen bir giysi gibi uymayacaktır. Psikolojinin bir insan bilimi olarak gelişmesine de katkıda bulunmayacaktır. Onun için kültürel psikoloji, evrensel insan olgusunu daha iyi anlamaya da yol açması bakımından çok önemli.

Diğer taraftan da, bir diğer yönelim ekseni, psikolojinin ne kadar durum saptayıcı, ne kadar durumu değiştiren olacağıdır? Yani, bu tabii sadece psikolojide değil, bütün sosyal bilimde, bütün bilimde aslında çok önemli bir sorunsaldır. Sosyal bilim, ne kadar saf bilim olacaktır, betimleyici, açıklayıcı olacaktır ve orada duracaktır? Ya da, ne kadar katılımcı, uygulayıcı olacaktır? Bilimsel bilgiler ne kadar insanların, toplumların hizmetine sunulacaktır? Bu, bugün de çok tartışılan bir konudur. Psikoloji, doğası gereği aslında durumu değiştirebilir; ama birey düzeyinde. Özellikle klinik psikoloji uygulamaları bireye yöneliktir. Burada sorun, psikoloji daha makro düzeyde ne kadar durum değiştiren bir rol oynayabilir sorusudur. Benim buna cevabım; evet, oynayabilir, daha önemli bir rol oynayabilir.

Şuradan yola çıkıyorum: Elimizdeki bilgiler, kuramlar, araştırma sonuçları yeterli olmayabilir; yeterli değildir zaten, çok daha fazlasına ihtiyaç var, ama bazı şeyleri biliyoruz. Örneğin insan gelişimi, insan kapasitesinin gelişmesi konusunda bazı şeyler biliyoruz. Bu bilgilerden yola çıkarak insan politikalarını etkilemek, olumlu bir sonuca, insan refahını destekleyici bir sonuca götürebilir. Çünkü eğer, sosyal bilimcinin ve bu arada psikologun bilgileri kullanılmadan insan politikaları yapılırsa (örneğin eğitim politikaları, sağlık politikaları gibi) bunlar bilgiden yoksun politikacıların yaptığı politikalar oluyorlar. Mükemmel olmasa da, olan bilgiyi kullanmak, hiç bilgisiz politika yapmaktan daha iyidir diye düşünüyorum. Fakat tabii buradaki en önemli so-

run, elimizde olan bilginin ne kadar sağlıklı ve geçerli bir bilgi olduğu konusundaki düşüncemizdir. Bundan ne kadar eminiz? İşte burada kültürel bağlama tekrar geri geliyoruz. Kültürel bağlam içinde oluşturulmuş olan bilginin daha fazla geçerli olma ihtimali vardır. Kültürel geçerliliği olan bilgi kullanımı bu nedenle de çok önemlidir. Böyle geçerli bilgilerle donanmış olarak durum saptayıcı yaklaşımdan durumu değiştirici bir yaklaşıma doğru gidilebilirse, özelde psikoloji ve genelde de sosyal bilim, toplumda daha fazla kabul görüp desteklenecektir. Çünkü bilimin topluma destek vermesi, hizmet etmesi, ancak bu şekilde mümkün olur. Teşekkür ederim. (*)

Dr. Necat ERDER- Ben açılış konuşmamı yazmıştım, burada okudum. Sonuçta, söylediklerimle Çiğdem'in söyleyeceklerinin tam örtüştüğünü gördüm. Bu beni çok mutlu etti. Evrensel kurama, kendi toplumundan hareket ederek yönelme açısından.

Karşınızdaki alçakgönüllü hanımefendi, bütün genç sosyal bilimler için rol modeli olacak bir insandır. Uluslararası çevrelerde kendi alanında en tanınmış Türk'tür. Kendi meslek kuruluşlarının uluslararası örgütüne başkan-

(*) Sayın Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın sunuşunda göndermede bulunduğu referanslardır:

Referanslar

Agarwal, R. ve Misra, G. (1986). A factor analytical study of achievement goals and means: An Indian view. **International Journal of Psychology**, 21, 717-731.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1998). **Kültürel Psikoloji: Kültür bağlamında insan ve aile**. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). Özerk-ilişkisel benlik: Yeni bir sentez. **Türk Psikoloji Dergisi**, 37, 36-43.

Karadayı, E. F. (1998). **İlişkili özerklik: Kavramı, ölçülmesi, gelişimi, toplumsal önemi, gençlere ve kültüre özgü değerlendirmeler**. Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.

Öngel, Ü. ve Smith, P.B. (1999). The search for indigenous psychologies: Data from Turkey and the former USSR. **Applied Psychology: An International Review**, 48, 465-481.

Phalet, K. ve Claeys, W. (1993). A comparative study of Turkish and Belgian youth. **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 24, 319-343.

Yu, A-B. ve Yang, K-S. (1994). The Nature of achievement motivation in collectivistic societies. In U. Kim, H. C. Triandis, Ç. Kağıtçıbaşı, S-C. Choi ve G. Yoon (Eds.), **Individualism and Collectivism: Theory, method, and applications** (s. 239-250). Newbury Park, CA: Sage.

lık etmiştir, üst yönetiminde yer almıştır. Bunun yanında Milli Eğitim Bakanlığının eğitim programlarına katkılar da yapmıştır. Böyle bir konuşma, yani Çiğdem'in kendisi bir örnek olaydır. Bunu coşkuyla söylüyorum. Yalnız şunu da tekrar hatırlatmak istiyorum: Çiğdem'le söz ettiği konuşmamızdan sonra 20 yıl geçti. Yerelde evrenseli yakalamak 20 yıl sürdü. Bu, uzun, meşakkatli, sabırlı çalışmayı gerektiriyor. Bunları benim gibi genel düzlemde söylemek kolay; fakat Çiğdem gibi yaşayarak kanıtlamak daha güç. O bakımdan, bu konuşmayı Derneğin tarihinde önemli bir olay olarak notlarımıza geçeceğiz.

Şimdi Sencer'e söz veriyorum.

Prof. Dr. SENCER AYATA- Teşekkür ederim.

Bin Yıl Kavşağında Sosyal Değişimi Anlamak: Türkiye'de Sosyal Sınıf, Cemaatler, Kentler ve Küresel Dinamikler(*)

Necat Hoca, "1000 Yıl Kavşağı" başlığına sadık kalarak konuşmasını başlattı. Daha sonra Çiğdem Hanım, bunu 50-100 yıla indirdi. Ben bu kavşağı 10 yıl olarak alacağım; çünkü 1000 yıl diye bakıldığı zaman, gerçekten çok zor. 1000 yıl öncesine gidersek; bu, feodal yapıların kırdı çözülmesi, yeni ticaret ağlarının kurulmaya başladığı bir dönem. Bir zaman bizim Bölümde, eğitimde bu dönüşüm çok üzerinde duruluyordu. Bir gün bir öğrencim geldi ve dedi ki, "Hocam, bu Bölüm, feodalizmden bir türlü kapitalizme geçemiyor.

Sosyal Bilimler Derneğinin yine benzer bir toplantısında bir konuşma hazırlamak için, Sosyoloji Derneğinin ve Sosyal Bilimler Derneğinin yaptığı kongrelerdeki tebliğlerin başlıklarına bakmıştım. Şimdi ayrıntı üzerinde durmayacağım; ama, iki küçük nokta dikkatimi çekti. Birincisi; zaman geçtikçe ve sosyoloji bir bilim dalı olarak kurumlaştıkça, bazı sosyoloji konularının alan olarak yerleştiğini görüyoruz. Bunlara çok kısa örnekler vermek gerekirse; kırsal yapıları, göç ve kentleşmeyi; kadın, aile çalışmalarını, çalışma dünyası üzerine yapılan araştırmaları ve son dönemde özellikle kültür konuları. Bir de, dönemlere ilişkin tartışma alanları var. O dönemdeki toplumsal değiş-

(*) Bu başlık, Prof. Dr. Sencer Ayata tarafından, bant çözümlerinin gözden geçirilmesi sırasında eklenmiştir.

melerden doğrudan etkilenen ve aynı zamanda dönemin entelektüel tartışmalarını yansıtan araştırmalar, çalışmalar var. Örneğin son yıllarda bu tür çalışmalarda, ön plana çıkan konular olduğunu görüyoruz. Yine sosyolojiye özgü olarak belirtmek istiyorum; bunların başında dini, etnik ve ulusal kimlikler, devlet-sivil toplum ilişkileri geliyor. Yine son bir iki yılda dikkatimizi daha çok çeken kentsel gerilim konusu bir başka örnek.

Bu konuların, önümüzdeki dönemde de ağırlığını büyük ölçüde sürdüreceğini sanıyorum. Ama 21. Yüzyıla doğru, önümüzdeki 10-20 yıla doğru bakarsak; belki başka değişim alanlarının da olabileceğini, bunların da altının çizilebileceğini düşündüm. Kongre tebliğleri arasında daha az yer tutan konular bunlar. Burada dört ana başlık seçtim. Bunlar, bir ölçüde sosyolojinin de bazı klasik alanlarıyla örtüşmekte. Toplumsal değişime bunlar bağlamında bakmak istiyorum. Bu söylediğim konuların aralarında önemli geçişkenlikler, bağlantılar var.

Bu konuları kısaca şöyle takdim etmek istiyorum: Birincisi sosyal sınıf, ikincisi topluluk, cemaat; üçüncüsü, kentleşme ve dördüncüsü de sosyolojide giderek daha yaygın olan küresel dinamikler. Bu dört alana, daha mikro bir düzlemde bakmaya çalışacağım.

Önce sınıf; fakat sınıf konusunda bir odak noktası var, tek bir nokta üzerinde duracağım; orta sınıf... Son yıllarda Türkiye'deki çok önemli gelişmelerden birisi, yeni orta sınıfın çap olarak büyümesi, aynı zamanda da çeşitlenmesi. Daha önce bürokratik kesim çok ağırlıklıyken; bunlara yönetici, profesyonel, teknokratik ve girişimci orta sınıfların sayısal olarak daha çok eklenmesi, son 10-15 yılın önemli bir değişimi.

Orta sınıfa ekonomik açıdan baktığımız zaman; özellikle günümüz koşullarında bu sınıfın ekonomik gelişmenin lokomotif gücü olduğunu görüyoruz. Bunun çok önemli bir nedeni var. Çünkü yeni orta sınıf demek yüksek nitelikli işgücü demek: yani, uluslararası rekabet ortamında rekabetin koşullarını ve rekabet gücünü belirleyen temel unsur; bilgi edinme, bilginin analizi ve bir ölçüde bilginin uygulanması, daha çok bu sosyal sınıfın meselesi. Onun için de çok moda deyimle, bilgi toplumuyla yeni orta sınıf arasında birebir ve çok önemli bir bağlantı var. Dolayısıyla teknolojiyi en yakından izleyen, uyarlayan ve bazı durumlarda da uygulayan kesim, yine yeni orta sınıftır. Orta sınıfların davranışlarına bireysel düzeyde baktığımızda şunu çok rahatlıkla gö-

rebiliyoruz: En belirgin özellikleri; bir kimlik koyma biçimi, olarak çok çalışma. Yeni orta sınıf arasında çok yaygın bir terimle, "nasılsın?" sorusunun cevabı; son yıllarda "yoğun" olmaya başladı. Bir başka çok yaygın olarak gördüğümüz deyim, "işkolik." Yani bireysel doyumu, çalışma hayatında ve mesleki başarıda arayan bir toplum kesimi. Diğer yandan, piyasa ekonomisinin ürünü. Türkiye'de refah devleti, yeterince hızlı büyümüyor; onun için refah hizmetleri alanında uzmanlaşan kesimlerden çok, piyasanın ürünü kesimler büyüyor. Bu sınıfa özgü değerler açısından bakıldığı zaman; bu sınıfın, kapitalizmi daha fazla regüle etmesi ve denetim altına alınması yönünde bir eğilimi var.

Orta sınıflarda, son zamanlardaki çalışmaların da ortaya koyduğu önemli bir gelişme var; o da, kent toplumuna ve kent yaşamına bakışla çok yakından ilgili. Kent yaşamıyla ilgili bir resim çizecek olursak; kent toplumu, bir sosyal ve fiziki kirlenme alanı, aşırı düzensiz, kaotik, kuralsız bir alan, bir keşmekeş olarak görülüyor. Uygarlaşmamış bir kalabalığın işgali altında olan bir kamu alanı, bir büyük kargaşa olarak. Orta sınıfın böylesine tanımladığı bir toplumsal çevreye gösterdiği tepki, bu toplumsal çevreden uydukentlere doğru veya aynı kentin içinde farklı mekanlar yaratarak bu ortamdan mümkün olduğu kadar kaçmak. Bu yeni toplumsal çevre, anlayışı nasıl kurulmakta; kısaca ona bakmak istiyorum. Bunun çok önemli bir boyutu, tüketim ve yaşam biçimi alanı. Orta sınıflarda, parayı kazanmak kadar nasıl tüketildiği, önemli bir değer haline gelmekte. Orta sınıf giderek kimliğini daha fazla tüketim etrafında şekillendirmekte ve ailenin de statüsü, dolayısıyla bireyin de statüsü büyük ölçüde bu tüketim alanındaki davranışıyla belirlenmekte. Yani bunun sergilendiği alanlar, vitrinler var; giyim bir vitrin, beden bir vitrin, ev bir vitrin, evin dekorasyonu bir vitrin ve orta sınıflarda buna bağlı olarak tüketimle estetik arasında, tüketimle beğeni arasında ilginç bir ilişki oluşmaya başlıyor. Orta sınıf, çoğu yerde zaten yeni tüketim kalıplarını ve yaşam biçiminin sürükleyicisidir; bu sürükleme görevini, yeni yaşam biçimleri geliştirme görevini yürütüyor.

Bu bağlamda bir önemli nokta da, kadının rolü ve konumudur. Orta sınıf ailelerde kadın-erkek eşitliğine çok kuvvetli bir vurgu var. Kadın-erkek eşitliği, ailenin kimliğini ifade etme yollarından birisi. Kadınlar büyük ölçüde üniversite mezunu olabiliyor ve çoğu dışarıda çalışmakta; ama buna rağmen tüketim, ailenin statüsünün belirlenmesi, beğeni, estetik, bir şekilde kadının

uzmanlık alanı haline gelmekte. Toplum içinde tüketim, aile içinde tüketim konusunda -beğeni hiyerarşisini düşünecek olursak-kadınların erkeklerden önde olduğunu; bunun da genellikle evlerde, ailelerde erkekler tarafından da kabul edildiğini görüyoruz. Bu alan içerisinde bir hiyerarşik sıralama yaparsak, kültürel sermaye açısından kadınların erkeklerden giderek daha önde geldiği ve bu durum ev içinde ve toplumsal çevrede kadına, ailede ve toplumsal çevrede yeni bazı güçlenme olanaklarını da beraberinde getirdiğini söyleyebiliriz.

Orta sınıf kültürüne ilişkin bir başka önemli boyut; çekirdek ailenin ve onun içinde bireyin otonomisinin artması. Bunun nedeni, şöyle bir gelişme: Birincisi; akraba, hemşehri, etnik-dini grup gibi çeşitli bağların zayıflaması, çekirdek ailenin büyük ölçüde bunlardan uzaklaşması ve bunun bir sonucu olarak da ailenin ve onun içinde bireyin serbestisinin artması, toplumsal çevre tarafından daha az denetlenmesi ve özel yaşamın daha bir bağımsız hale gelmesi. Diğer yandan, daha fiziki olgularda da, mesela ailenin, hanenin büyüklüğü azalmakta; yani çoğu durumda 2-3-4 kişiden oluşan aileler oluşmakta. Çocuk sayısı azalmakta. Yaşlılar ayrı evde oturdukları için buna paralel olarak konut mekanları büyümekte. Bunun sonucu, bireyin kendisine ait mekanların ev içinde artması; çocukların yalnızca kendi odaları değil, aynı zamanda kendi odaları içinde radyoları, müzik setleri, televizyonları ve hatta bilgisayarlarının olması ki, bunun çok önemli bir sonucu var. Bu ortamda tamamen bireye ait, onun tercihlerine açık, kendi istediği gibi kullanabileceği kendine ait bir mekanın oluşması. Hatta belki bir iş zamanından, çalışma zamanından, aile zamanından ayrı olarak bir bireysel zamanın ortaya çıkması; üçlü bir zaman diliminin ortaya çıkması. Yine aynı şekilde, bu ailelerde, -ki, çoğu çocuk merkezli aileler- aile içinde ebeveyn baskılarının en aza inmesi.

Orta sınıfın bir başka özelliği, düzenlilik ve kurallı yaşam üzerinde bir vurgu. Kentteki düzensiz karmaşaya, hiç değilse yeni kaçış alanları içerisinde bir düzen getirme çabası. Daha önemlisi; gün içerisindeki ikincil, yüzeysel dediğimiz toplumsal ilişkilerde kurallara aşırı özen gösterme. Belki çok küçük ilişkiler, çok küçük noktalar; ama güler yüzle selamlaşmak gibi veyahut aracı doğru yere park etmek gibi. Bu tür çevreler içerisinde kurallara bağlılık ısrarında, hukuk devleti üzerinde son zamanlarda yapılan vurgunun izlerini görmek mümkün. Yani, mikro düzeydeki kurallı yaşam vurgusu, makro toplumsal düzeyde bir hukuk devleti özlemiyle karşımıza çıkmakta.

Bu konuyu şöyle bağlayabilirim. Bir yanda orta sınıflarda; örneğin Güneydoğu Asya toplumlarında da görüldüğü gibi işsizlikten, yoksulluktan, farklı göçmen kültürlerinden, bu gruplara ilişkin sorunlardan büyük ölçüde kaçıyor. Bir sonuç orta sınıf gettolarının yaratılması, daha parçalanmış kentler, daha parçalanmış kamu alanları. Ama diğer taraftan baktığımız zaman, yeni toplumsal alanlar ve çevreler içerisinde bireyin özerkliğinin artması, kurallı yaşama özel bir vurgu ve aile içerisinde demokratik değerlerin daha çok ön plana çıkması... Bunu nasıl yorumlayabiliriz? Şöyle bir cümleyle tamamlamak istiyorum: Bir anlamda geri çekilen orta sınıfın, farklı bir toplumsal düzenle ortam tasarladığını ve geliştirdiğini iddia edebiliriz. Yani geri çekilme, farklı bir toplum yaratmak iddiasını da beraberinde taşımakta ve bu anlamda orta sınıfların yeni bir toplum ortamı yaratmak için bir inkübasyon dönemi içinde olduğunu da düşünebiliriz.

İkinci konu yeni büyüme merkezleri. Son 10 yılda Türkiye’de şöyle veya böyle, yeni bir sanayileşme dalgası yaşandı. Sanayi istihdamı ve sanayi üretimi, belirli dönemler içinde arttı. Son aylardaki durgunluğu ve artan işsizliği göz ardı etmeksizin. Bu gelişmeyi, çok genel planda imalat sanayiinin küresel düzeydeki desantralizasyonunun sonucu olarak görebiliriz. Bu gelişmenin, kentler ve belli sosyal gruplar açısından getirdiği değişiklikler neler? Önce, kentler diye baktığımız zaman, yeni bazı yerel büyüme merkezleri ortaya çıktı; sayıları aşağı yukarı 10-15 dolayında. Türkiye düzeyinde bu gelişmelerin önemli bir sonucu, yerleşim birimleri hiyerarşisinde bir orta kademenin kuvvetlenmesi bir ara kent kategorisinin pekişmesi. Bu büyüme merkezleri, daha 10-15 yıl önce, yerel ticaret merkezleriyken sanayi kentlerine doğru evrimleştiler ve zannediyorum önümüzdeki 10-15 yılda da bölgesel metropolitan merkezler olma yolunda ilerleyecekler. Sanayide istihdam artışı, bu kentlerde önemli toplumsal gelişmelere de yol açıyor; mesela yeni toplumsal güçlerin ortaya çıkması gibi. Düşük ücretli ve örgütsüz bir işçi sınıfı, yeni bir sanayi işçi sınıfı, bu kentler için yeni bir gelişme, yeni bir ücretli emek kitle-si. Sınıfsal yapı içinde yeni bir toplumsal doku bu ve henüz çok da az araştırılmış.

Bir başka önemli gelişme; bu sanayilerin yaygın bir biçimde kadın işgücü kullanıyor olmaları. Son derece geleneksel, son derece muhafazakar olan Anadolu kentlerinde kadın ilk defa kazanç için, -belki eğitim için daha genç çocuklar çıkıyordu ama- çok daha büyük sayılarda evin dışına çıkmakta, aile

bütçesine katkıda bulunmakta, o toplum içinde yeni bir ekonomik ve toplumsal konum kazanmakta. Bu yeni gelişme hakkında pek çalışma bilmiyorum. Yani işyerinde, aile yaşamında, komşuluk, akrabalık ilişkilerinde bu yeni statünün, konumun çalışılması başlı başına önemli.

Bir üçüncü kesim olarak, sanayicilerden söz edebiliriz. Bu kesim, ekonomide, toplumda ve politikada yeni bir güç. Bu kentlerin sözcülüğüne de giderek bu kesim üstlenmekte. Örneğin, televizyon programlarında, konuşanlar artık büyük toprak sahipleri, merkantilist zihniyetli, yerel tüccarlar veya dini cemaat önderleri, nüfuzlu memurlar, hatta siyaset patronları olmaktan çok bu kesimin temsilcileri. Davranış özelliklerine baktığımız zaman; sürekli seyahat ederek, yurtiçinde, yurtdışında yeni bağlantılar kurma, yeni teknolojileri moda izler gibi yakından izleme, dil öğrenme özellikle de çocukların iyi okullarda hatta yurtdışında eğitilmesine verilen büyük önem; bu kesimin dışı açılmaya yönelik bazı davranış özellikleri.

Sanayinin gelişmesine paralel olarak, yine bu kentlerde üretim hizmetleri sektörünün de geliştiğini görüyoruz ki, bu yine yeni bir orta sınıfın çıkması bakımından çok önemli bir konu. Finans, sigorta, muhasebe, hukuk, müşavirlik, reklam, işletme danışmanlığı, halkla ilişkiler gibi alanlarda yeni uzmanlar ortaya çıkıyor. Bütün bunlar, bu kentler için önemli bir soruyu da gündeme getirmekte: Böyle bir ortamda sermaye ve yeni profesyoneller, o kentte nasıl tutunacak? Çünkü, bu kentlerdeki çok kimseyle konuştuğunuz zaman, kente en önemli sorunu, geçmişte birikmiş olan sermayenin metropollere kayması olarak ifade edeceklerdir. Bu, nasıl tutulacak? Tabii bunun için bir çok yöntem, bir çok yaklaşım tartışılmakta. Kentte zengin alışveriş; yani çarşı-pazar olanakları yaratmak, kafe-lokanta-gazino sektörünü geliştirmek; ama daha önemlisi, iyi okullar, üniversite, sanat, sportif etkinliklerini kente getirmek. Hatta mümkün olduğu kadar tiyatro, sinema, konser salonlarını kent kültürüne taşımak. Şimdi bu bize, Amerikan sosyolojisinde 20 sene önce çok popüler olan bir kavramı hatırlatıyor; "büyüme koalisyonu" kavramı, "büyüme makinesi" ve "büyüme koalisyonu". Kent bazında, bölge bazında gelişme stratejileri oluşturma çabası. Önümüzdeki dönemde kentlerin ekonomik kalkınmasını, sağlamak için, yerel çabalarını daha da artıracaklarını düşünebiliriz. Kentlerarası yarışma da, bu bağlamda kızışacak. Onun için kentin olanaklarını daha çok mobilize edecek, daha çok kaynak yaratabilecek olan kesimler ön plana çıkacak ve daha büyük önem kazanacak. Bu anlamda, büyüme ko-

alisyonlarının oluşması; yani içine yerel yöneticileri, işadamlarını, meslek kuruluşu temsilcilerini, yerel medyayı, üniversiteyi, politikacıları, sanat çevrelerini alan yeni oluşumlar. Kısacası, bu kentler de tıpkı yeni orta sınıf gibi, karşımıza yeni aktörler olarak çıkacaktır diye düşünüyorum.

Son olarak, bu konuyu başka bir noktaya bağlamak istiyorum. Türkiye’de, önümüzdeki 10-20 yılda yeni bütünleşme biçimleri, toplumsal-ekonomik bütünleşme biçimleriyle de karşılaşabiliriz; yeni ekonomik havzaların oluşması, yeni bölgesel bütünleşmelerin ve yeni ekonomik havzaların oluşması gibi. Buna kısaca bir örnek vereyim: Mesela, son zamanda üzerinde çalıştığım bir konu: güney illeri, bu kentler arasında ilişki ağlarının, yoğunlaşması sonucu, kanımca Güneydoğudan ve Antalya ayrı olarak yeni bir ekonomik havza olarak karşımıza bir Güney Anadolu çıkıyor. GAP ve Çukurova bu yeni bölgenin ortak bir özelliği, dışa açık bir tarım ekonomisi. Tekstil, gıda sektörleri ve o sektörlerden başka yerlere sıçrama çabaları. Ulaşımında bölgesel bütünleşme. Mersin’in otoyolla Urfa’ya bağlanması -belki de 2-2.5 saatte kat edilebilecek bir mesafe-. Dışa açılan bir liman. Tatil şeritleri oluşmakta. Irak-Hazar boru hatlarının gelmesi. Türkiye’nin Ortadoğu’yla, Kuzey Afrika’yla ticaretinin hızla gelişiyor olması. Yani bu gelişmelerin sonucunda ortaya çıkacak, tıpkı Marmara Bölgesi gibi, belki 10-20 sene sonra yeni bir birim haline gelecek olan bir ekonomik havza. Kısacası dinamik kentler ve bölgeler yani aktörler olarak karşımıza çıkacak.

Üçüncü konu topluluk ve cemaat. Aileyle devlet arasında yer alan, bireye kimlik kazandıran, başkalarıyla birlikte olmak, birlikte yaşama duygusu veren, dayanışma ağları sağlayan topluluklar. Bunlara son dönemde sivil toplum kuruluşları demeye başladık.

Ben, burada devlet-sivil toplum gerilimi üzerinde ayrıca durmak istemiyorum. Bundan biraz farklı olarak bir sivil toplum tartışması, bir topluluk-cemaat tartışması açmak istiyorum. Genellikle bu alanı, farklılaşmamış bir bütün olarak gözlüyoruz; yani kendi içinde homojen, pek farklılaşmamış gibi. Oysa, bu alanda üç değişik oluşum karşımıza çıkmakta. Sivil toplum ve komşu akraba ilişkileri, İslami modern sivil toplum bunlardan birincisi, -isterse-niz adına komşuluk alanı, komşuluk cemaatleri diyelim- birinci büyük düzlem. Belki de nüfusun büyük çoğunluğu için, kentlerde yaşayan nüfusun büyük çoğunluğu için geniş aile dışında en temel dayanışma bu alan içerisinde

oluşmakta. Özellikle kadınlar ve gençler için sosyal etkileşimin gerçekleştiği alan bu. İşsizlik, yoksulluk, sosyal güvence eksikliği gibi hepimizin yakından bildiği koşullar, komşuluk dayanışma ilişkilerini bu çevrelerde, dar gelirli çevrelerde vazgeçilmez kılmakta.

Yine bu çevrelerde kırsal kültürlerin, kırdan getirilen kültürlerin kent ortamında önemli ölçüde dönüşümlerine, yeniden tanımlanmalarına rağmen, geleneğin de kuvvetli bir şekilde yeniden üretimi, yeni koşullarda yeniden üretimi söz konusu. Bunun için de hiyerarşik ilişkiler, toplumsal cinsiyet farklılıklarını vurgulayan değerler, ataerkil bağlar, patronaj ağları, bu kesim içerisinde oldukça kuvvetli ve ayakta durmakta. Kültürel ve toplumsal bakımdan kendi içine oldukça kapalı, yabancılara, özellikle kozmopolit kent yaşamına karşı ciddi bir tepki söz konusu. Bir yandan katılımcı, koruyucu, dayanışmacı özellikleri var; diğer yandan demokratik açılımlar bakımından itici güç kesim olmasını düşünmek çok zor.

Türkiye’de bu konu, topluluk-cemaat konusu tartışılırken, esas büyük tartışma eksenini, başka bir gruba ilişkin. İslami kesim. Kendi içinde önemli farklılıkları olsa da, bu kesimde dini temelli gruplaşmaları ve cemaatleşmeleri görüyoruz. Son yıllarda sivil toplumun, Türkiye’nin özel bağlamında, eski deyimle münhasıran, bir dini alan olduğu görüşü var: hem bu kesim içinden, hem dışından bazı kimseler tarafından bu görüş vurgulanmakta. Yani sivil toplum eşittir bu dini temelli kuruluşlardır görüşü. Burada temel birimler; yerine göre cami, vakıflar, tarikat ve cemaatler, kentlerde islami yaşam alanları, meslek örgütleri, ve saire. Bütün bunlar, güçlü aidiyat duyguları yaratmakta, dayanışma ağları, örüntüleri oluşturmakta ve bir önemli eylem alanı da, mağdur kesimlerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik hizmetlerin sunulması. Üyeler arasındaki güven ilişkilerine dayalı oluşturulan zengin bir sosyal sermaye de var. Bu sosyal sermayenin son dönemde hızla bir ekonomik sermayeye dönüştüğünü de görüyoruz. Yalnız burada şu konu var: Klasik Batı sivil toplum modelinin; temel öğeleriyle karşılaştığımız zaman, ne görünüyor? Bu kesimde amaç, yalnızca toplumun dinselleştirilmesi, İslamizasyonu değil, aynı zamanda şu veya bu ölçüde devletin istemizasyonu; yani din-devlet bütünlüğü ilkesi görüşü ortadan kalkmış değil.

Klasik Batı modelinde dini olsun olmasın, sivil toplum örgütlerinin temel amacı devlet gücünü ele geçirmek değil. Oysa Türkiye’de ılımlı İslami cemaatler dahi, bu çabadan geri çekilmiş değil. İkincisi, bireylerarası ilişkiye bak-

tığımız zaman; daha katı, ahlaki yaptırımların daha sert, bireyin üzerindeki denetimin daha fazla, davranışı üzerindeki denetimi daha fazla ve bir anlamda çok genel planda birey üzerindeki kuşatmanın daha yoğun olduğunu söyleyebiliriz.

Üçüncüsü; düşünce olarak ve yaşam biçimi olarak başka gruplarla aralarına katı duvarlar, sembolik sınırları tahkim edip daha kuvvetli duvarlar çizme eğilimi. Yani yeni segregasyon alanları, yeni kültürel parçalanma eksenleri yaratma. Modern sivil toplum kuramınının, bu sözünü ettiğim üç temel unsuruna bakarsak, bireysel otonomi; yani katılan kimselerin bireysel otonomisinin olması, ikincisi katılımın gönüllü olması, ve üçüncüsü, devlete karşı otonomi. Dini örgütlenmeler konusunda en çok Türkiye'deki tartışmalarda bu üçüncüsü vurgulanmakta. Bunlar, devlete karşı otonomilerini vurgulamakta. Onun için de bunlar başlı başına demokrasinin itici gücü gibi görülmektedir. Oysa iç mekanizmalar, Türkiye'de daha az çalışılmakta. Yani yapılar olarak ne kadar demokratik? Bu konu, daha az araştırmaların gündemini oluşturup, daha çok devlet-sivil toplum ekseninde bu kuruluşlara bakılmakta. İslamcı örgütler sırf devlete karşı diye demokratik görülmekte.

Üçüncüsü özerk bireylerin gönüllü katılımına dayalı örgütlenmeleri en çok nerede görüyoruz? Çağdaş yaşam tarzını korumak, etrafında bir çok birliktelik var. Kadın hareketi, bu konuda çok canlı birliktelikler yaratıyor. Daha az oranda çevre hareketi; ama sayıları artan, bireylerin daha çok özveriyle katıldıkları yardımlaşma örgütleri, örgüt ağları ve Türkiye'de yine çok önemli bir konu; temiz toplum isteği. Bunun en güzel örneklerinden birisi, çok orijinal bir örgütlenme formuyla bu 1 dakika karanlık eylemiydi. Bu hareketi, bu tür örgütlenmenin çok özgün bir boyutu olarak görebiliriz. Bireyin özerkliğiyle toplumsal dayanışma arasında daha dengeli bir ilişkinin oluşturulması söz konusu modern-laik örgütlerde. Daha önce söylediğim; dini cemaatlere oranla; toplumsal dayanışma amacı, bireyin özgürlüğüne ve özerkliğine zarar verici, onu ortadan kaldırıcı nitelikte değil. Bu örgütler, sayıcı çok olmayabilir; ama bunların örgütlenme modellerine bakmak çok önemli ve bunlar çok yakın gelecekte gerek toplumsal, gerek siyasal alanda birçok örgütlenme için örgüt modelleri oluşturabilirler. Yani bu üçüncü sivil toplum modeli, bu açıdan demokratikleşmenin ilk ikisine oranla daha dinamik ve daha önemli bir unsuru diye düşünüyorum.

Son olarak, bunu daha kısa geçeyim, zamanımız galiba biraz daraldı.

Dr. Necat ERDER- İstersen şöyle yapalım: Sen bana bu yetkiyi vermiştim. Senin modüler bir açıklaman var. Bu konular yeter bence, veyahut da çok kısa tutun.

Prof. Dr. SENCER AYATA- Daha kısa keseyim. Dördüncü alan şu: Küreselleşme, bilgi, insan, ürün dolaşımının hızlanması. Türkiye için bu çok önemli; çünkü bölge ülkeleriyle Türkiye'nin ilişkileri çok ciddi biçimde hızlanmakta, derinleşmekte. Gelişmeleri her gün gazetelerde okuyoruz. Tarih, coğrafya, din, ekonomi bağlamında bölge ülkeleriyle, Avrupa Birliği ülkeleri ile ilişki yoğunluğunun artması. Şimdi burada karşımıza çıkan soru şu: Bu bize karşılaştırmalı çalışmalar yapma olanağını veriyor; yani başka ülkelerle Türkiye'yi karşılaştırma. Veya Türkiye'den başka ülkelerin toplumsal yapısını çalışan çok sayıda uzman çıkabilir. Bu da kendi başına çok önemli. Fakat benim üzerinde durmak istediğim bu değil.

Bu olguyu, devletlerarası ilişkiler, toplumlararası ilişkiler gibi düşünmenin eksik olduğu kanısındayım. Çünkü, burada önce -İngilizce bir kelime söyleyeceğim, sözlükten baktım tam bulamadım, belki sizler yardım edersiniz, "Interface"; yani iki farklı sistem, iki farklı toplum arasında olan ikisinin paylaştığı ortak alan. Bu bölgesel dinamikler, Türkiye'de sosyoloji tarafından hemen hemen hiç incelenmeyen yepyeni bir alan ortaya çıkarıyor ve bunun içerisinde yepyeni aktörleri ortaya çıkarıyor. Aklımda olan şu: Mesela sosyolojinin gündemini çok uzun süre bir başka ortak alan teşkil etti; yani kır ve kent "interface"i. Buradaki ilişkiler, devletlerarası ilişkiler gibi mesafeli ilişkiler değil, her iki toplumun ve sistemin arasında yer alan ortak elemanların, ortak aktörlerin çıktığını görüyoruz. Vereceğim örnekler arasında, etnik gruplar var. Mesela Karadeniz'de bakıyorsunuz, oranın etnik yapısına göre Gürcü olabilir, Çerkez, Ahıskalı ve saire, sınırın öbür tarafına ilk gidenler, güven ilişkisi ağı oluşturanlar bunlar. Sınır ötesindeki akrabalarını buluyorlar. Bu kimseler her iki toplum arasında ortak bir alan oluşturuyor. Türkiye'ye çok özgü bir konu; sayısı onbinleri bulan, toplumlar arasında mekik dokuyan, bir Türkiye'den giden girişimciler, aşağı yukarı 15 ülkede sürekli olarak iki taraf arasında mekik dokuyorlar. Mesela Almanya veya Avrupa. 20-30 sene öncesine gidelim. "Bunlar Türkiye'nin insanı mı yoksa bunlar oranın insanı mı?" tartışması, bugün büyük ölçüde anlamını kaybetti. Çünkü ulaşım ve iletişim öylesine boyutlara vardı ki, her iki ülkede birden aynı anda yaşayan kesimler var. Örneğin, Almanya'da yalnız telefon, TV iletişimi

değil, Türkiye hakkında paneller yapılıyor, siyasi faaliyetler yapılıyor. Son 3-4 yıldır Almanya'da sürekli olarak konser veriliyor.... Yani, her iki toplum da aynı anda birlikte yaşayan kesimler var. İşte bu dediğim "interface" için son derece güzel bir örnek.

Sınıf, örgütlenme, yerleşim ve dış dinamikler olarak özetleyebileceğimiz bu unsurlar, değişimleri anlamak için çok önemli. Yeni aktörlerin ortaya çıktığı ve önümüzdeki 10-20 yıla damgasını vuracak birikimlerin olduğu alanlar bunlar. Ve bu dört alan birbiriyle yakından ilgili. Bunun üzerinde durmak mümkün olmadı. Zaman bakımından. Ama bunlar çok önemli gelişmeler.

Teşekkür ediyorum.

Dr. Necat ERDER- Sencer'in yaptığı açıklamada, yöntemle ilgili söyledikleri dikkatimi çekti. Sosyal bilimlerde gündem nasıl oluşuyor? yerine, Sencer, "Nasıl Oluşmalı?" dedi. Bence doğru bir seçim yaptı. "Nasıl Oluşuyor?" konusu önemli bir konu. Ben, dersimde son 4 yılda öğrencilerin ilgi alanlarının değiştiğini görüyorum. Sosyal bilim çalışmalarında, mesela, bu Kongrenin bildirilerinin konuları daha önceki kongrelerle karşılaştırabilir. Aynı şeyi, Sosyoloji Derneği, Psikoloji Derneği de yapabilir. Burada gelmek istediğim nokta şu: Sosyal bilimlerin gündemi nasıl belirleniyor? Bunu belirleyen dinamikler nelerdir? Bu dinamikler acaba sosyal bilimlerin, olayların peşinden gitmesine mi yol açıyor? Acaba bu sürece müdahale edilebilir mi? Bu sorular, Sosyal Bilimler Derneği, Sosyoloji Derneği, Psikoloji Derneği için bir inceleme ve tartışma konusudur. Burada bir sonuca varılırsa, gündemin nereye gideceği konusunda "Nasıl Müdahale Edilir? Sorusu tartışılabilir. Bu bana ilginç bir konu gibi geliyor. Sözü şimdi de Ömür Sezgin'e bırakıyorum.

Prof. Dr. Ömür SEZGİN- 20. yüzyılı eğer, belirlemek ve şematik olarak bir şey söylemek gerekirse, 20. Yüzyıl her şeyden önce 1917 Sovyet Devrimiyle kurulan ve bunun dağılımıyla belirlenmiş olan bir yüzyıldır. Dolayısıyla, düşünce açısından da bakacak olursanız 20. Yüzyılı belirleyen doğrudan doğruya marksizmdir. Marksizmden başka düşünce yok mu? Elbette var; ama 20. Yüzyılda bütün düşünce akımları ancak Marksizmle karşılaştırılarak anlaşılabilir. Bakın, bütün teoriler, ya doğrudan doğruya marksizme karşı geliştirilmiştir. Adını anarak marksizme karşı geliştirilmiştir ya da adını anmadan karşı geliştirilmiştir. Tabii Marksizm de bir tane değil, farklı marksizm

yorumları da vardır. O da hem değişen olaylardan, hem karşısına çıkan düşünce akımlarından dolayı etkilenmiş ve o da değişmiştir.

Olup biten tartışmaları anlayabilmek için maalesef biraz daha erkene 1850'lere gitmek gerekecek; çünkü konumuz olan sosyal bilimler 19. Yüzyılın sonuna doğru ortaya çıktı. Bazı disiplinler bilim adını aldı; ama bilim nedir diye baktığımız zaman felsefe bilim nedir diye baktığımız zaman, aslında, felsefe bilim ayrışması 17. Yüzyıl hatta 18. Yüzyıldadır. Başlangıçta bilim ve felsefe ayrımı yoktur, mitolojik dinsel düşünceye karşı felsefi düşünce gelişmiştir; ama bu felsefi düşünce eşittir bugünkü anlamıyla bilimsel düşünce.

Rönesans'tan itibaren birtakım değişiklikler oluyor. Felsefe içinde doğa felsefesi teknolojinin gelişmesi, birtakım bulgular, deneye bağlı kalma gibi konulardan hem yöntem açısından, hem bulguları açısından bir farklılaşma yaşıyor. Ortaçağda felsefe doğrudan doğruya dinin etkisinde kalmış olduğu için Ortaçağa bir tepki olarak gelişen Rönesans döneminde felsefeye karşı felsefeden bir kopuş gerçekleşecek; felsefe kötü, yani hiçbir işe yaramayan, herkesin kendi düşüncesini sergilediği; ama hiç kimsenin üzerinde anlaşmaya varabileceği bulgulara varamayacağı birtakım kurgusal önermelerden ibarettir gibi bir görüş çerçevesinde doğa felsefesi 18. Yüzyılda doğa bilimleri adını alarak, felsefe bilim karşıtlığı ortaya çıkacak.

18. Yüzyıl siyasi yönden baktığımız zaman, aklın iktidara getirilmesi çabalarının yoğunlaştığı bir dönemdi. 1789, daha öncede bir İngiltere var 1688; ama kara Avrupa'sında belirleyici olan Fransız Devrimi. Hep bütün bunlar Rönesans'la birlikte başlayan akli iktidara getirme çabaları olarak değerlendirilebilir. 1789'da Napolyon savaşları, bütün Avrupa'yı etkiliyor ve akıl iktidara geldi sanılıyor; ama bir müddet sonra bu akla dayanan sözde iktidar içinde, kurulan düzenler içinde bir sürü toplumsal sorunlar ortaya çıkıyor. Bu toplumsal sorunların ortaya çıkması 20. Yüzyılı belirleyecek olan iki farklı toplum bilimleri anlayışını ortaya çıkarıyor.

Birisi, bugün günümüzde üniversitelerde okutulan toplum bilimlerinde egemen olan anlayıştır. O da nedir? Belli bir düzen var, bu düzenin sorunları var, bu sorunlar düzeni kabul edilerek ne şekilde çözülebilir? Bunun yolu da doğa bilimlerinden esinlenerek bu sorunları ampirik olarak gözlemek, ölçmek, deneye tabi tutmak ve bulgulara erişmek o bulguları da gerektiği zaman sınamak.

Aynı dönemlerde, 1848'lerde bir başka bakış açısı, aynı kaynaktan, aydınlanma düşüncesinden bugün modernizm denilen düşünceden kaynaklanan bir başka düşünce biçimi ortaya çıkıyor ki o da Marks'ın temsil ettiği düşüncedir. Kısaca, o da şu: Verili düzen tarihsel bir düzendir. Belirli tarihsel gelişme sonucunda bu aşamaya gelinmiştir. Bu düzenin kendisi çelişkilidir, doğrudan doğruya sömürüye dayanmaktadır; ama bu sömürü birtakım insanların kötü olmasından kaynaklanmıyor sistemin yapısından kaynaklanıyor. Dolayısıyla da sorunlar sistemin kendinden kaynaklanıyor. Eğer, bu sorunlar çözülmek isteniyorsa, sistemin değiştirilmesi gerekir.

Burada anlatmak istediğim şematik olarak şu: Biri sistemi veri olarak kabul ediyor -bugün iktisat çok rahat kullanılıyor, her şey sabit kalmak üzere ceteris paribus - Sosyolojiye bakın nasıl kuruluyor? Birtakım işçi sorunları var, bu sorunları sosyal reformlarla nasıl düzeltebiliriz; Devletin idarede memura ihtiyacı var. Bir idari bilimler, (devlet bilimleri Almanya'da) siyasi bilimler gibi bilimler çıkıyor; ama bu bilimler kurumsallaşan bilim anlayışydı elbette. Bu anlayış bir müddet sonra da Auguste Comte'un felsefi temellerini hazırlayacağı; ama zaten ampirsizimle gelişmiş olan pozitivist bir anlayışla günümüze kadar geliyor. Marks'ın görüşü; yani sistemi veri kabul etmemek gerektiği, sistem değiştirilmeden karşılaşılan sorunların çözülemeyeceği görüşü bunu getirdiği zaman Marks, hem felsefede bir yenilik yapıyor, hem de sosyal bilimlerin konusu olan toplumsal gerçekliği tanımlama da bir değişiklik getiriyor.

Felsefede getirdiği yenilik şu: Bütün felsefenin, klasik felsefenin konusu; gerçeklik nedir, bu gerçekliğin bilgisine nasıl ulaşılır? Başka bir deyimle özne-nesne ilişkisidir. Bütün aydınlanma çağı, modern çağ, özne, akılcı varlık, birey olarak nesnenin bilgisine ulaşabilir; yeter ki doğru bir yöntem kullanın. O yöntem de zaten doğa bilimlerinden alınmıştı, ampirizmdi. Ölçüp biçsin, gözlesin somut olarak sonuca varacaktır.

Marksizme bu özne ve nesnenin ikisinin birden tarihsel olduğunu, hiçbir zaman beyaz bir kâğıt gibi akıl sahibi bir birey, onun karşısında da bir nesnel gerçeklik, kendini olduğu gibi gösteren bir nesnel gerçeklik, bir nesne olmadığını, her ikisinin de tarihsel bir gelişme sonucunda oluşmuş olduğunu, dolayısıyla, öznenin düşüncesinde birtakım kavramlar var, karşısındaki nesnenin de birtakım geçmişten gelen yasalarla gelişmişliği var, ikisi arasında et-

kileşim var. İkisi arasında etkileşimde özne nesneyi değiştiriyor, nesne özneyi değiştiriyor; bu bir yanı.

İkinci yenilik ise felsefe açısından daha önemli: özneyle nesne arasında birebir bir ilişki yok, tam tersine bir perde var. Bu perde nedir? Marks'la birlikte önem kazanan ve 20. Yüzyılda tartışılan edilen ideoloji.İdeoloji bireylerin doğrudan doğruya gerçekliği olduğu gibi kavramasını engelleyen bir rol oynuyor. Burada Marks'ın çözümü şu: -sonra tartışıldı, hâlâ tartışılıyor- bilimsel gerçekliğe, doğru bilgiye ulaşabilmek için bu perdeyi; yani ideolojiyi ortadan kaldırmaya çalışmak; seçtiği yöntem de eleştirel yöntem: Mevcut teorileri, o günkü nesnel gerçekliğe bakışı belirleyen bütün teorileri eleştiriden geçirmek. Yalnız bu eleştiriyi yaparken, orada da bir yenilik var. Doğru yanlış ikilemine göre değerlendirmiyor. Bu perdenin hangi toplumsal gerçekliklerin zorunlu bir yansıması olarak ortaya çıktığını düşünüyor. Ayrıntısına girmeyeceğim, yalnız felsefeye meraklı olanlar için doğru yanlış ikilemini ortadan kaldırıyor. Aradığı doğru değil, herhangi bir nesne hakkındaki önermenin hangi koşulların etkisi altında ortaya çıktığını, maddi koşullarını bulma çabası; bunu geçiyorum. Esas konumuz açısından topluma bakışı çok farklı. 18. yüzyıl aydınlanma düşüncesi toplumu akıllı varlıklar olarak bireylerin kendi iradeleriyle kurdukları bir bütünlük olarak görüyor. Halbuki Marks'ta hareket noktası birey değil. 18. Yüzyıl düşüncesiyle burada ayrılıyor. Kendisi de köken olarak akılcı olmasına rağmen, rasyonel bilime yakın olmasına rağmen toplum özne bireylerden oluşmuyor. Bireylerin kendisi kendi iradelerinin dışında oluşmuş olan birtakım toplumsal ilişkilerle belirleniyor. İnsanın özü toplumsal ilişkilerin bütünüdür diyor mesela; bir kopuş noktası. O zaman toplumsal ilişkiler ön plana geçiyor. Toplumsal ilişkilerde de Marks'ın çözümü, iktisadi ilişkilere öncelik vermek gerekir.

19. yüzyılda bu iki akım ortaya çıkıyor. Sosyal bilimlerdeki yansıması ilk olarak iktisat teorisi düzeyinde ortaya çıkar gibi gözüküyor; çünkü Marks iktisat teorisinden kapitalizmin genel eleştirisine varıyor; Kapital'in alt başlığı "ekonomi politiğin eleştirisi". İktisatta bakıyorsunuz, hemen bir paradigma değişikliği oluyor. İktisat disiplininin kurucusu sayılan Smith (veya daha eskilere götürülebilir) ve daha sonra Ricardo hep değer teorisi ile işe başlamışlar. Çünkü soru ulusların zenginliği, zenginlik nereden kaynaklanıyor? Bu soruya cevap vermek üzere böyle bir disiplin çıktı, bir disiplinin çıkması için mutlaka bir soru olması lazım; bu soruya cevap verdi. O yüzden de değer hep

ön plandaydı. Değer nedir, değer nasıl yaratılır, değeri ne yaratır? Emek-değer teorisidir iktisattaki.

Marks'tan sonra bu paradigma değişikliği ile değer hiç hesaba katılmadan da iktisadi sorunlar çözülebilir anlayışı geliyor, arz ve talep ön plana geçiyor. Bir müddet sonra da 1800'lerin sonuna doğru, 1900'lerin başları Walras, Jevons ve Menger ile marjinalistler de buna eklenerek bu anlayışı yerleştiriyorlar; yani "değerden bağımsız olarak iktisat bilimi yapılabilir ve gerçek iktisat bilimi de budur. Marks'ın artı değeri de, emek değer teorisi de metafiziktir, felsefidir, bu bilim değildir" tartışması 1900'lerde yerleşmiş oluyor. Neden? çünkü 1870'den itibaren burjuva düzeni (1789-1870'e kadar büyük bir çalkantı), yerleşmiş durumda. Bu sistemin yerleşikliğine bağlı olarak da üniversitelerde siyaset bilimi, iktisat bilimi aynen pozitivist anlayış çerçevesinde (Auguste Comte kurmuştu felsefi olarak pozitivizmi) bu temel üzerinde kurumsallaşıyor ve günümüze kadar geliyor.

Değişiklik olmuyor mu? Tabii ki oluyor. Keynes 1929'ta birtakım zorunluluklar karşısında klasik iktisat teorisinin işlemediğini gösteriyor; ama bir sorunsal değişikliği olarak kabul edilemez, iktisadın kendi içinde bir değişim.

20. Yüzyıl bu çatışma; yani bir yanda Marksizm, bir yanda düzen içinde, düzeni sorgulamadan sorunları halletme çabası içindeki sosyal bilimler. Bir üçüncüyü de eklemek lazım. Bunun hepsine karşı çıkanlar da var tabii: Romantikler, gerçek bu dünyada değildir diyenler, irrasyonel düşünce akımı. Temsilcilerinden biri tesadüfen diyelim postmodernlerin bugün kendilerine kaynak seçtikleri Nietzsche.

20. Yüzyıla geldiğimizde bir yanda irrasyonalist akım, bir yanda Marksist düşünce, Marksist akım, bir yanda da kurumsallaşmış, kurulmuş düzenin sorunlarını düzen içinde çözmeye çalışan disiplinlerden oluşan sosyal bilimler. Birinci Dünya Savaşı bir anda birtakım düşünceleri değiştiriyor ve 1917'de Sovyet Devrimiyle yeni bir dünya kuruluyor. Bu da bir sistem şekline geliyor. Bundan sonra ne oluyor? Marksizm de kurulmuş olan yeni sosyalist ülkelerde önce Sovyetler Birliği'nde İkinci Dünya Savaşından sonra diğer sosyalist ülkelerde resmileştiriliyor; yani o da kurulmuş düzen içinde ortaya çıkan sorunları çözmek için uğraşılıyor.

Diğer yandan iki sistem, iki düşünce arasındaki tartışmaya baktığımız zaman ikisi de birbirini ideolojik olmakla suçluyor. Marksizm "benim teorim

bilimseldir” öbürü “burjuva sınıfının evrensel olmayan tek bir sınıfın kendi görüşünü evrenselmiş gibi kabul ettirme çabasıdır” şeklinde bir iddia. Buna mukabil kapitalist dünyadaki sosyal bilimler de kendilerini pozitifizme dayanarak esas bilimi kendilerinin yaptığını, Marksizmin tamamen bir ideolojiden ibaret olduğunu ileri sürüyorlar. Bu mücadele devam ederken faşizm ortaya çıkıyor; 1930’larda.

Şimdi, burada bir başka düşünce akımı, marksizm içinden ama kurumsallaşmış marksizme bir tepki olarak Frankfurt ekolü ortaya çıkıyor: eleştirel teori. Eleştirel teoride şunu hatırlatmak lazım; 20. Yüzyılın önemli düşünce akımlarından biri de Freud’tur. Freud; felsefe düzeyinde kartezyen egoyu yok eden bir adamdır. Eksiden birey, bilinç, akıl, kişilik hepsi özdeş bir kavram; ama bir anda Freud’la birlikte bu özne dağılıyor. Özne tek başına bilinç değil. Bir bilinçdışı var, bir üst bilinç var. Kartezyen özne dağılıyor.

Eleştirel teoriyse Freud’un bu birey tanımlamasını faşizmin gelişmesiyle de Marksizm’in birtakım yanlışlıklar yaptığı düşüncesiyle Marksist teori içine katma hesabıyla ortaya çıkıyor; ama Frankfurt ekolünün esas özelliği pozitifizme karşı olması. Aynı dönemde faşizme karşı bir başka akım ortaya çıkıyor 1928 Viyana Çevresi. Onlar da özellikle bilim adamlarından; yani doğa bilimcilerinden oluşan bir çevre. Bunlar da "bilimsel dünya görüşü" adı altında irrasyonel romantik görüşlere, mistik görüşlere karşı çıkıyorlar.

1930’lara, faşizmin çıkışına, yükselişine geldiğimiz zaman bir yanda irrasyonalist düşünce zaten faşizmi destekliyor. Diğer yanda Marksizmi revize eden bir düşünce biçimi olarak; ama mevcut düzeni dönüştürmek isteyen, değiştirmek isteyen bir düşünce olarak eleştirel teori; ama karşısında da yine eski bilinen pozitivist mevcut sistem içinde sorunları çözme. İkinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşıyla bir başka değişiklik oluyor yeni kurulan dünyada. Bir yanda genişlemiş bir sosyalist blok, diğer yanda Amerika’nın başını çektiği kapitalist dünya ve bir de üçüncü dünya sahneye giriyor. Üçüncü dünyanın sahneye girmesi özellikle, İkinci Dünya Savaşının sonunda başlayan soğuk savaşın önemli konularından biri oluyor. Bu üçüncü dünyayı kazanmak gerekiyor; ama esas belirleyici olan soğuk savaş.

Bu soğuk savaş içinde Amerika’ya baktığımız zaman nispeten istikrarlı bir düzen içinde gelişen Amerika’da sosyal bilimler sadece ortaya çıkan ufak tefek sorunları, sistemi sorgulamadan çözme yolunda ilerliyor. Sistem analizleri çıkıyor, fonksiyonalizm çıkıyor. Tabii, fonksiyonalizmin özellikle çıkma-

sında üçüncü dünyanın gündeme girmesi büyük rol oynuyor veya en belirleyici olan davranışçı ekol kendini gösteriyor. Bütün bunların temelinde de pozitivism var: Mevcut sistem hiçbir zaman sorgulanamaz, verili olgular vardır bunları incelersiniz; nesnel olarak. O nesnellik tabii ayrı tartışma...

Marksizm de 1960'lı yıllarda Althusser'le birlikte önemli bir değişmeye uğruyor. O da yine "Bilimsellik", "Bilim nedir"? "İdeoloji nedir"?, "Felsefe nedir"? tartışması etrafında yoğunlaşıyor. Althusser'in tezi de "bütün resmi reel denilen sosyalizme rağmen Marksizm aslında bilimdir; fakat yanlış anlaşılmıştır, burjuva ideolojisinin etkisinde kalıp yanlış yorumlanmıştır". Burada rol oynayan yine kara Avrupa'sında gelişen dilbiliminden kaynaklanan lengüistikten gelen bir yapısalcılık anlayışı. Althusser'in Marks yorumunda ortaya çıkıyor. Marks'ın yorumunda altyapı, üstyapı vardır. Althusser'le birlikte ekonomi, siyaset ideolojiler her biri, her an, aynı anda birbirlerini etkiler durumdadır; yani nedensellik ilişkisi bugüne kadar yanlış anlaşılmıştır. Klasik felsefe çerçevesinde nedensellik çizgisel bir nedenselliktir. Oysa Marks'ın yapmak istediği yapısal nedensellik çerçevesinde ekonominin belirleyiciliğini anlatmaktır. Bunu neden anlatıyorum? Bu ayrıntı; ama kara Avrupa'sında özellikle ve sonradan Amerika, İngiltere ve Latin Amerika'da çok büyük etkisi oluyor. Siyaset ve iktisat bilimlerinin birden gelişmesine yol açıyor, marksist anlamda. O güne kadar Marksizm toplumu bir bütün olarak aldığı için farklı disiplinlere ayrılmasına karşıydı; ama Althusser'in açıklamasıyla birlikte siyasetin, ideolojilerin, kültürün, hukukun, hepsini katabilirsiniz, hepsinin bir özerkliği, en azından görece özerklikleri olduğu için nasıl Marks Kapital'de iktisadi yapının analizini yapmışsa, pekala Marksist kavramlarla, Marksist teori çerçevesinde siyasetin de, kültürlerin de, sanatın da, iktisadın da teorisi olabilir. Yoğun çalışmalar başlıyor. Ama bana sorarsanız bu çalışmalar hiçbir sonuca varmıyor; çünkü çok muğlak birtakım açıklamalara dayanıyordu; o yüzden hiçbir sonuç vermiyor. Arkasından gelen post yapısalcılığı da besleyen bir düşünce biçimi bu. Yapısal belirleme dediğiniz anda Marks'ın teorisinde ön plana çıkan ekonomik yapının belirleyiciliğini yok ediyorsunuz (son tahlilde olduğunu kabul etseniz bile Althusser'in yaptığı gibi). İdeolojileri ön plana çıkarma işlevi gördü görece özerklik kavramı. O yüzden ideolojiler üzerinde bir tartışmaya özne, nesne ilişkisi açısından bakarsanız yeni bir değişiklik var. Özne ortadan kalkıyor, yapılar işin içine giriyor. Yapı, birçok unsurdan oluşmuş, yapının bütünlüğü tarafından belirleniyor, insan da bu yapıların sadece taşıyıcısı. Yapıların bunlara yüklediği ro-

lü oynamakla yükümlü. Yapısalcılıkta Althusser'in de etkisi var Marksist yorum çerçevesinde. 19. Yüzyılda "Tanrı öldü" denmişti. 20. Yüzyılın ortalarında da bir anlamda insan öldürülmüş oldu. Bu insanın ölümü, öldürülmesi bir müddet sonra nesnel gerçekliğin de yok edilmesine kadar vardı.

Özne, bilmek isteyen, karşısında bilgisi aranan nesne. Bilgiyi sağlayacak olan bilim. Özneye bir Freud darbe vurdu, dağıldı. Arkasından yapısalcılar geldi bu özne yapıları tarafından zaten belirlenmiştir, o yapıları nasıl tanır, falan gibi birtakım tartışmalar. Arkasından yapıların kendisinin de bizzat söylem tarafından kurulduğu; yani sosyal gerçeklik, nesnel gerçeklik diye bir şey yok. Nesnel gerçekliğin kendisi de kurgusaldır, söylem düzeyinde kurulmuştur. Örneğin, Foucauld. Gençlerimiz, Foucauld denildiği zaman, post modernizm denildiği zaman çok meraklılar; ama Marks denildiği zaman nedense pek ilgileri olmuyor. Halbuki Foucauld'yu da, postmodernizmi de anlamak için Marks'ı bilmek gerekiyor. Benim burada anlattığım kadarıyla da yetmez sadece dikkatinizi çekmek istedim.

En son aşamada ne oldu? Doğru yanlıştta ortadan kalktı. Mademki nesnel bir gerçeklik yok, bu nesnel gerçekliğin doğru yanlış olması da söz konusu olamaz. İşte Necat hocanın başlangıçta söylediği gibi biz gerçekten, şimdi sofist bir dönemi yaşıyoruz. Herkesin gerçeği kendine göredir; ama ikinci kuşak sofistler dönemini yaşıyoruz. Burada karşımıza çıkan söylem farklılıklarımızı koruyarak bir arada yaşayacağız. Gülbenkyan'ın sosyal bilimler hakkındaki raporuna da baktığımız zaman orada da akli başında insanlar ciddi olarak şunu savunuyorlardı "çoğulcu bir evrenselcilik" çünkü bilim ister istemez tanımı gereği evrensel olma iddiasındadır; ama 20. Yüzyıl iki evrensellik yaşadı. Bu iki evrensellik kanlı savaşlara, toplumlar içindeki sınıf çatışmalarına, çatışmalara yol açtı.

Gelinen aşamada biraz da insanî duygularla bu çatışmayı yaşamak istemiyoruzun felsefi düzeydeki tercümesi farklılıklar içinde yaşayacağız, zaten gerçek yoktur, gerçek kurgusaldır, gelin hep beraber bu gerçeği tartışarak kuralım hiç kimse kendi gerçeğinde ısrar etmesin. Akla çok yakın geliyor. İşte radikal demokrasi teorileri de aslında buradan türüyor, akla da çok yakın, kimse bir şeye dayatmasın, kamusal alan yaratılsın, o kamusal alanda tartışarak herkesin o paylaşabileceği bir ortak gerçek, ortak proje kuralım. Aslında çok güzel; ama bunun nasıl olacağında benim tabii çok büyük kuşkuvarım var. Aslında biz, farklılıkları maalesef bir arada yaşıyoruz -biraz demagoji

yapmama izin verirsiniz- çetelerle birlikte de yaşamaya alıştık. “gerçek yoktur, doğru yoktur, evrensellik yoktur, evrensellikler totalitarizme götürür, kapalı zihniyete götürür, kapalı toplumlara götürür” söylemleri kulağa hoş geliyor.. Evet, götürdüğü de doğru; ama bunlar aynı zamanda da mevcut düzeni meşrulaştırma işlevi gören bir düşünce biçimidir. “Mevcut düzen en iyisidir”, “tarihin sonu gelmiştir”, “artık başka düzen aramayalım bunu düzeltmeye bakalım” dediğiniz zaman, orada -tekrar hocanın söylediği- etik bir sorunla karşı karşıya geliyoruz. Ben de bu etik sorunla sizi baş başa bırakıyorum.

Dr. Necat ERDER- Ömür Sezgin’e çok teşekkür ederim.

Genellikle bu tür açıktoturumlarda, her konuşmacı bildiğini okur. Bugün, ilk defa birbiriyle örtüşen, birbirini tamamlayan konuşmalar oluyor. Demek ki aynı dalga uzunluğunu yakalamışız. Ömür Sezgin’in söyledikleri bana bir şeyi anımsattı. Ben, dersimde bugünkü düşünce akımlarını anlatırken şöyle bir fantezi yaparım. Eski Yunan’da bir mucize olmuş, -nasıl olmuş onu bilmiyorum, herhalde o dönemi bilen tarihçiler bunu açıklarlar- fakat bütün sonraki dönemlerin düşüncelerine kaynak olacak akımlar oluşmuş. Platon, idealizm, Aristo amprik gerçekçilik, Heraklit maddecilik Marksizm, sofistler postmoderncilik, Diyanisos’lar, ozanlar ekolü de Nietzsche. Sonra her dönemde insanlar hangi kitapları okuyacaklarına karar veriyorlar. Şimdi, mesela Nietzsche çok moda. Gündem dediğim zaman bunu kastediyorum. Bu gündemi kimler belirliyor? Okunan kitapları kimler belirliyor? Burada da tartıştığımız konu: " Sosyal bilimlerin gündemi nasıl belirleniyor?" Bu gündeme nasıl müdahale edilebilir? Arkadaşımız gayet anlamlı bir müdahale yöntemi önerdi; yani tartışma yöntemi; çok teşekkür ederim.

Prof. Dr. ŞEVKET PAMUK- Benden önceki konuşmacılar bu panelin başlığından ne anladıklarını, nasıl bir zaman dilimi üzerine yoğunlaşacaklarını ayrı ayrı açıkladılar. Ben de aynı şeyi yaparak başlayacağım. Son yüzyıllı kısaca tartıştıktan sonra, 21. Yüzyıla doğru bakmak istiyorum. Burada benim için önemli olan iki yüzyılın kavşağında oluşumuz. Bir iktisat tarihçisi olarak, iktisat disiplini içerisindeki tartışmaların ve dönüşümlerin ışığında ileriye doğru bakmaya çalışacağım.

Çıkış noktam. Sayın Necat Erder’in altını çizdiği gibi, dünya ekonomisinin değişen koşulları. Dünya ekonomisinin koşulları, iktisat politikalarını ve

stratejilerini ve nihayet iktisadi düşünceyi de etkiliyor. İktisadi düşünceyle politikalar, modeller, stratejiler arasında bir karşılıklı ilişki var; ama iktisadi düşüncenin yönlendirilmesinde dünya ekonomisinin dönemeçleri çok önemli. Biraz daha güçlü bir biçimde söyleyeyim. Necat Bey, Keynes'in çok önemli olduğunu vurguladı. Çünkü, bir iktisadi düşünce, bir iktisadi teori ortaya çıkıyor. dünya ekonomisinin ondan sonraki 40-50 yılına damgasını vuruyor. Bu çok doğru; ama Keynes ve Keynesçi düşüncenin kendi başına ortaya çıkmadığını, 1930'lardaki dünya bunalımı koşullarında ortaya çıktığını hatırlamakta yarar var. Bu bakımdan, dünya ekonomisinin koşullarının, iktisadi düşüncenin evriminde ve dönemeçlerinde çok önemli rol oynadığını düşünüyorum. 1930'ların koşulları Keynes'i ortaya çıkardı ve 30'ların koşulları ondan sonraki yarım yüzyılın modellerini, stratejilerini büyük ölçüde belirledi diye düşünüyorum.

Önce, 20. yüzyılda iktisadi düşünce ne gibi evrim geçirdi sorusuna cevap verebilmek için 20. yüzyılın basit bir dönemlemesini sunacağım. Aslında şimdiye kadar pek çok iktisatçı ve iktisat tarihçisi Türkiye ekonomisiyle ilgili olarak dönemlemeler yaptılar. Ben biraz daha farklı, belki biraz daha geniş bir dönemleme deneyeceğim. Bu dönemleme Türkiye ekonomisi ve onun özgüllükleriyle sınırlı değil. Dünya ekonomisini de dikkate alacak. İkinci olarak Türkiye'de Türkiye ekonomisiyle ilgili dönemlemeler genellikle 1923'ten başlatılıyor. Oysa dönemlemeyi Osmanlı dönemini de içine alacak şekilde yapmakta büyük yarar görüyorum. 20. Yüzyılın tümü için bir dönemleme yapmak hem bugüne, hem de geleceğe daha iyi ışık tutacak diye düşünüyorum.

20. Yüzyılda ilk dönem, daha önce bu panelde değinildiği gibi, 1914'e kadar süren liberal, serbest ticaret dönemi ya da dışa yönelik ekonomilerin çağıdır. Bu dönemi 19. Yüzyılın ortalarında, belki biraz daha dikkatli bir şekilde, 1870'lerde başlatabiliriz. Birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanan dönem, dünya ekonomisinin ilk küreselleşme dönemidir. Gerçi o zamanki ulaştırma teknolojisi, haberleşme teknolojisi bugünküyle karşılaştırıldığında çok daha az gelişmişti ama bir iki tane iktisadi göstergesi ile o dönemin küreselleşme sürecinin hangi boyutlara ulaştığını gösterebiliriz. Örneğin, dış ticaretin ekonomi içindeki önemine yahut yabancı sermayenin, yabancı yatırımların ekonomi içindeki önemine bakarsak, 1914'e kadarki dünya bugünkü kadar küreselleşmiş, bugünkü kadar dışa açık bir dünya olduğunu göreceğiz. 1914'te Osmanlı ekonomisi de hem dış ticaret hem de yabancı sermaye açı-

sından bugünkü Türkiye ekonomisinden çok daha fazla dışa açık bir ekonomiydi.

1914'ten itibaren, savaşla birlikte, inişli çıkışlı da olsa dünya ekonomisi bir başka döneme giriyor. Bu dönem kendi içine kapalı ekonomilere ve devlet müdahaleciliğine geçiş dönemidir. Önce Birinci Dünya Savaşı var, ondan kısa bir süre sonra Dünya Bunalımı var. Bunalımıyla birlikte dünya ekonomisinin çöküşü var. Bütün bunlar dünyanın pek çok ülkesinde ve bu arada Türkiye'de çok daha farklı bir modeli gündeme getirdi. İktisat disiplini ve iktisadi düşünce de bu gelişmelerden güçlü bir şekilde etkilendi. Örneğin, dünyada Keynesçilik, Türkiye'de ise önce İttihat Terakki döneminde "Milli İktisat" modeli, daha sonra Cumhuriyet'in devletçilik girişimleri bu yeni dönemde ortaya çıkmıştır. Onun için, dünya ekonomisindeki gelişmelerle, Türkiye'de yaşanan dönüşümlerin arasındaki güçlü ilişkilerin altını çizmek isterim.

1930'ların ortasına gelindiğinde, artık bu yeni modelin bir hayli olgunlaştığını düşünüyorum. İsterseniz Keynes'in kitabını bir gösterge olarak alalım, isterseniz, Türkiye'de devletçiliğin bir model olarak kabul edilmesini düşünelim. 1930'ların ortasında artık geçiş döneminin tamamlandığını düşünüyorum. 1930'ların ortasından itibaren farklı bir dünyadayız. 20. Yüzyılın bu üçüncü dönemi 1930'ların ortalarından 1970'lerin ortalarına kadar yaklaşık 40 yıl sürecektir. Bu dönemde ekonomiler dışa yönelik değil, artık içe yöneliktir. Gelişmiş ekonomilerde Keynesçilik, refah devleti, devlet harcamaları, Türkiye'de ise devletçilik, sonra karma ekonomi ve nihayet Beş Yıllık Kalkınma Planları söz konusudur. İktisadi stratejiler ve uygulamalar bu temel parametreler etrafında biçimlenmektedir. İktisat tartışmaları ve iktisadi düşünce de bu parametreler çevresinde dönmektedir.

Burada dünya ekonomisinin bir kuralını hatırlatmak, altını çizmek istiyorum: Dünya ekonomisinin herhangi bir döneminde, eğer bir ülke dünya ekonomisinin koşullarıyla çelişmeyen, onlarla uyum içinde bir model ya da bir strateji uyguluyorsa, bunun başarı olasılığı daha yüksektir. Örneğin, Türkiye'de devletçilik, daha sonra karma ekonomi, ithal ikamesi gibi uygulamalar 1930'ların ortasından 1970'lerin ortasına kadar dünya ekonomisinin işleyişiyle çelişkili değil, onunla uyum içindeydi. Bu nedenle de Türkiye'deki uygulamalar başarılı olabildi. Aynı madalyonun öbür tarafı, dünya ekonomisinin içinde bulunduğu koşullar, konjonktür ve kurumlarıyla uyum içinde olmayan, onları hiçe sayan uygulamalardır. Bu tür uygulamalar genellikle za-

rarlı çıkmaktadır, yahut onlara ceza kesiliyor diye düşünebilirsiniz.

Şimdi dördüncü döneme geliyorum. Dünya ölçeğinde 1970'lerin ortalarından itibaren, Türkiye için 1980'den itibaren yine bir geçiş dönemi başlıyor. Tekrar dışa dönük, dünya ekonomisine daha fazla açılan, devletin daha az müdahaleci olduğu, ekonomi içindeki yerinin küçüldüğü, daha liberal bir modele doğru bir geçiş dönemidir bu. Türkiye'nin yanısıra pek çok ülke bu geçişi yaşadı, yaşıyor. Bazıları daha kolay, bazıları çok daha sancılı. Türkiye bu geçişi daha sancılı ve daha uzun bir süreç olarak yaşıyor. Özelleşmesiyle, sosyal güvenlik yasalarıyla, ilgili kurumsal dönüşümleriyle Türkiye'de bu süreç 20 yıldır devam ediyor. Ve biliyoruz ki bu süreç henüz tamamlanmadı.

Dünya ekonomisinin koşullarının ve bunlarla ilişkili olarak ortaya çıkan kurumsal dönüşümlerin ne kadar belirleyici olduklarını göstermek açısından bir çarpıcı örnek vermek isterim. Biz, 1960'larda, 70'lerde - biz deyince benim kuşağımdan insanları kastediyorum- ücretlerin satın alım gücünün bir yıldan diğerine yükselmesine çok alışmıştık. Grafikler üzerinde ücretlerin satın alım gücüne baktığımızda, 1950'den 1979 yılına kadar ücretlerde, neredeyse kesintisiz, düzenli bir artış vardır. Ama 1980 sonrasında bütün dünya değişti. Türkiye'deki uygulamalar da yeni oluşan dünyaya ayak uydurmaya başladı.

Ücretler Türkiye'de 1950 ile 1980 arasında üç kat kadar artmıştı. Oysa 1980'den tam 20 yıl sonra, bugün Türkiye'de sanayi sektöründe ücretler 1980 düzeyinde, hatta 1980 düzeyinin altındadır. Halbuki 1980'den günümüze kadar Türkiye'de ortalama gelir artmaya devam etti. Demek ki bölüşüm ilişkilerinde ve kurumlarında önemli değişiklikler yaşadım son yirmi yılda.. Dışarıdan, içeriden çeşitli dönüşümler sonucunda, Türkiye'de ücretler çok farklı kurumsal yapılar tarafından, çok farklı mekanizmalarla belirlenmeye başladı. Farklı kurumlar, farklı dinamikler çerçevesinde ortaya çok farklı bir eğilim çıkmış oldu son 20 yılda.

20. Yüzyıla ilişkin bu özetten sonra, ileriye, 21. yüzyıla doğru bakacak olursak, ne dersler çıkaracağız? Herşeyden önce, dünya ekonomisinin küreselleşme, sonra içeriye dönme, sonra tekrar küreselleşme dalgalarına baktığımızda, bugün yaşanmakta olan küreselleşme yahut liberalleşme sürecinin bu işin sonu ya da en son aşama olmadığını görüyoruz. Hatırlayacaksınız, on yıl kadar önce Soğuk Savaş sona erdikten sonra, kimi sosyal bilimciler alelacele

ortaya çıkıp artık tarihin sona erdiğini söylediler ama çok kısa bir süre içinde yanıldıkları ortaya çıktı. Aynı şekilde bugün iktisadi liberalizmin nihai bir zafer kazandığını söylemek mümkün değildir. Biz, yine böyle inişlerle çıkışlarla, dalgalanmalarla giden bir yapının içerisinde, belirli bir konjonktürdeyiz. Bu konjonktürün daha ne kadar süreceği tartışılabilir. Ama yaşadığımız süreç nihai bir liberalleşme veya küreselleşme dalgası değildir, bunu şimdiden öngörebiliriz. 21. yüzyılı kesintisiz bir liberalleşme ve bir iktisadi bütünleşme çağı olarak görmemek, çok farklı şeylere hazır olmak gerekiyor.

Size bir örnek vereyim. Bundan tam 100 yıl öncesini düşünelim. Daha önce değindiğim gibi dünya 1899 yılında da bir küreselleşme dalgası yaşıyordu. İnsanlar yahut da iktisatçılar ve iktisadi düşünce o zaman da büyük bir iyimserlik içersindeydi. Yine liberalizmin ve küreselleşmenin önlerindeki engelleri bir bir ortadan kaldıracakları ve dünya için hızlı bir büyüme ve refah döneminin geleceği söyleniyordu. Halbuki, 1899'u izleyen 50 yıl dünya tarihinin en acılı, en sorunlu yarım yüzyılı oldu. Bu 50 yıla iki tane dünya savaşı ve onların arasına da bir de dünya bunalımı sığıdı. Onun için, bugünden ileriye doğru bakarken, ileriye yönelik öngörülerde bulunurken daha dikkatli olmak gerekiyor.

Şimdi ileriye yönelik olarak söyleyeceğim ikinci ve son noktaya gelmek istiyorum. Küreselleşme denilen olgu iktisadi pastayı, ya da toplam geliri büyütüyor, ortalama geliri artırıyor; ama biliyoruz ki herkesin geliri artmıyor. Küreselleşmeden kazananlar var, kaybedenler var. Zaman içinde hızlı, sınırsız ve frensiz bir küreselleşmeye karşı tepkiler oluşuyor. Tepkiler kaybedenlerden geliyor. Özellikle sosyal devletin küçülmesi tepkiler doğuruyor. Sosyal devletin ortadan kalkması, gelirleri azalan, küreselleşmeden zarar görenler arasında çok ciddi siyasal, muhalefet yaratabiliyor.

Sonuç olarak, nasıl 19. Yüzyılın sonunda yaşanan küreselleşme dalgası sadece iktisadi ve teknolojik nedenlerle değil, siyasal nedenlerle de bir sınıra dayandıysa, bugün yaşamakta olduğumuz küreselleşme dalgasının da 21. yüzyılda sadece iktisadi ve teknolojik değil ciddi siyasal sınırlarla karşılaşması mümkündür. Hızlı küreselleşmenin yarattığı toplumsal tahribatın ciddi bir siyasal muhalefete dönüşme olasılığı vardır. Bu nedenle, 21. yüzyılda küreselleşme sürecinin sınırlarının iktisadi, teknolojik olduğu kadar, belki onlardan da fazla, siyasal olacağını düşünüyorum.

Bu söylediklerimi sosyal bilimlere de uzatmak mümkün. Biraz önce Sen- cer Ayata arkadaşımın belirttiği gibi, bugün iktisadi düşünce ve daha genel olarak sosyal bilimlerde ilgi alanları küreselleşmeye de bağlı olarak geliş- mektedir. Öyleyse, 21. yüzyılda küreselleşmeye karşı oluşabilecek tepkileri de dikkate almak, sosyal bilimlerde farklı gündemlerin oluşabileceğini de beklemek gerekir.

Dr. Necat ERDER- Ben, Şevket Pamuk arkadaşımı son zamanlarda çok okuyorum. Öğrendiğim en önemli şey Türkiye'deki siyasal olayların ve Os- manlı'nın Tanzimat'tan sonraki dönemindeki siyasal olayları dünya kapita- lizmi çerçevesinde okumak. Böyle okuyunca mesela, Tanzimat'tan sonraki yenilikçilerle muhafazakarlar arasındaki güç dengesiyle kapitalist sistemdeki bunalımlar arasında yakın bir ilişki kuruluyor. Böyle okuyunca mesela, 1945'ten sonra 45-50-60-71-80 ve sonrasında büyük bir devamlılık görülü- yor. Hiç kopma olmuyor. Sonra siyasi bakımdan okuma; yani siyasi olaylara dayanan genellemelerin düzeltilerek yapılması gerekiyor.

Son söylediği şey önemli. Küreselleşme hakikaten eşitsizlikler yaratıyor. Bu model, eşitsizliklerin yarattığı siyasal tepkiye dayanamaz. Buna ekleye- ceğim bir şey şu: Bu siyasal tepkiyi nerede göstereceksiniz? Küreselleşmede ulus-ötesi alandaki aktörler etkili oluyor. Bu ulus-ötesi aktörlere müdahale edebilmek için ulusötesi alanı da müdahale alanı olarak seçmek lazım. Sade- ce 1930'ların ulus devletine sığınarak savunma yapmanın tarihsel bakımdan anlamı yoktur. Şimdiki konuşmacımız da Oktar Türel. Buyrun sayın Türel.

Prof.Dr. OKTAR TÜREL - Teşekkür ederim, Sayın Başkan.

Değerli izleyiciler, bayanlar, baylar:

Meslektaşlarım Prof. Sezgin ve Prof. Pamuk benim değinmeye çalışaca- ğım konuların pek çoğunu kapsamış oldukları için bana kısa bir açıklama sü- resi ve gereği kalıyor. Ben de bu süre içinde birkaç tema üzerindeki düşünce- lerimi dile getirmek istiyorum. Üzerinde yoğunlaşmaya çalışacağım konu, ik- tisat düşüncesinin son yüzyılda nereden gelip nereye gittiği; hem dünyada, hem Türkiye'de.

20. yüzyıl, Prof. Sezgin'in işaret ettiği gibi, bir "kısa yüzyıl" olarak algı- lanabilir; yani dünyada sosyalizmin bir sistem olarak varolduğu bir "kısa" yüzyıl. Ancak bu kısa yüzyılı bir yandan 19. Yüzyılın son çeyreğine, öte yan-

dan sosyalizmin Doğu Avrupa'da çöktüğü 1990'ların sonrasına ve muhtemelen 21. Yüzyılın ilk çeyreğine doğru uzatırsanız, tüm bu zaman aralığında iktisat düşüncesi açısından ilginç bir gözlem yapmak mümkündür: Öncesi ve sonrası ile kısa 20. Yüzyıl, esas itibariyle neoklasik iktisadın iktisadi düşünce alanındaki büyük etkinliği, hatta bir anlamda egemenliği altında geçmiştir ve geçmektedir.

Bu konuda fazla ayrıntıya girmenin belki gereği yok; çünkü Prof. Sezgin neoklasik iktisadın özellikle Marksizme yönelen tepkisel öğelerini açıklıkla dile getirdi. Ben, burada sadece bu düşüncenin başlangıç noktası olarak alabileceğimiz 1870'lerin ilk yıllarından itibaren 70'li, 80'li, ve 90'lı yıllarda farklı bazı aşamalardan geçtiğine değinmekle yetineceğim. 1870'lerde neoklasik iktisadın sorunsalı henüz kesin biçimiyle tanımlanmamış ve hemen tüm yazarlar yapıtlarına "İlkeler" (Principles) başlığını vermeye çalışırlarken 1880'lerde bu iktisat anlayışının giderek sübjektif değer teorisi ve etkinlik sorunsalı etrafında odaklanmaya başladığını görüyoruz. 1890'lar ise, esas itibariyle, neoklasik görüşün gelişmiş Avrupa'nın çevresindeki geç sanayileşen ülkelere taşınması ile karakterize edilebiliyor. Bu taşıyıcılar arasında İtalya'da Pareto'yu, Amerika'da Fisher ve Knight'ı, Kuzey Avrupa'da da Cassel'i zikredebiliriz. Dolayısıyla, 1890'lı yıllarda neoklasik iktisat artık evrensel bir analiz çerçevesi, bir araştırma paradigması haline dönüşmüş durumda.

1970'li yıllardan sonra neoklasik iktisadın yeniden bir çıkış yaşadığını ve 1990'lara gelindiğinde egemen bir paradigma haline geldiğini görüyoruz. Niye kısa 20. Yüzyılın başında ve sonunda neoklasik iktisat bu kadar etkili ve güçlü bir paradigma haline geldi? Bu soruya verilebilecek cevapların birincisi, hiç kuşkusuz, Prof. Pamuk'un yorumlarından da izlediğimiz gibi, maddi dünyadaki gelişmelerle ilgilidir. Kısa 20. Yüzyılın başı ve sonu bir dünya sistemi olarak kapitalizmin egemenliğinin güçlendiği, yerleştiği dönemlerdir. Dolayısıyla, böyle bir döneme üniformlaşmaya doğru giden bir iktisat düşüncesi gereklidir; yani kapitalizm eğer evrensel bir sistemse, bunun toplumsal ve iktisadi felsefelerinin de bir üniformlaşma eğilimi göstermesi doğaldır. İşin bir başka ilginç yanı bu üniformlaşmanın 19. Yüzyılın son çeyreğinde ve 20. Yüzyılın başında "İngiliz Barışı" altında, 1970'li yıllar sonrasında ve özellikle 1990'larda ise "Amerikan Barışı" altında gerçekleşmesidir. Söylediklerimle yakından ilgili gözlemler olarak kapitalizmin bir dünya sistemine dönüşmesinin ticaret ve sermaye akımlarını hızlandırdığını ve bu yeni olgu-

lara neoklasik iktisadın kendi uluslararası ticaret teorisini geliştirerek ve bu teoriyi giderek daha da incelmış-arınmış hale getirerek cevap verme başarısını gösterdiğini de eklemeliyim.

İkinci bir açıklama, insan topluluklarındaki artan bireyselleşmede aranılmalıdır. Gerek sübjektif değer teorisi, gerek onun günümüzdeki uzantıları yığın insanına değil, bireye hitap eden bir "dalga boyu" tutturuyor ve doğal olarak bu "dalga boyu", "yığınlar içindeki yalnız insan"a giderek daha fazla hitap eden bir albeni kazanıyor.

Üçüncü bir nokta olarak, bu teorinin evrensellik iddiasını hatırlayabiliriz. Doğal olarak evrensel teorilerin yerel renk taşıyan ve yerellik ötesinde evrensellik olamayacağını iddia eden teorilere karşı bazı görünür avantajları ve albenileri var.

Dördüncü ve son olarak bu teorinin bir endoktrinasyon ve meşrulaştırma amacına da hizmet ettiğini kaydetmemiz gerek. Buna esasen Prof. Sezgin değindi. Bu vesile ile 1880'lerde neoklasik iktisada yapılan katkıların pek çoğunun açık veya örtülü olarak değer yasası etrafındaki tartışmalara yöneldiği vurgulanmalıdır. Emek-değer teorisi yerine sübjektif bir değer teorisini ikame etme çabası doğal olarak bir endoktrinasyon boyutunu da beraber getirmiş olmaktadır. Böyle bir eğilim günümüzde de izlenebiliyor. Bireyselleşmenin bu düzleme metodolojik açıdan da bir yansıması olduğuna değinmeliyiz: Nasıl neoklasik iktisat insanların bireyselleşme güdülerine hitap ediyorsa, sübjektif değer teorisi de neoklasik iktisadın temel analiz yöntemi olan metodolojik bireycilik de aynı dürtüleri güçlendiren, sağlamlaştıran bir katkı getiriyor.

Benim değineceğim bir başka konu neoklasik iktisadın "Kısa 20. Yüzyıl"da eleştirilere karşı kendisini nasıl savunduğu. Bu savunmalar iki biçimde gerçekleşiyor. Biri, sosyalist toplumların ekonomi teorisi ve pratiğine karşı savunma. Böylesi savunma mekanizmaları, dışlamaya çalışmak ve bazen de tartışmayı başka düzlemlere (polemiğe, ideolojik saldırıya ve benzerlerine) çekmek biçiminde gelişti. Kısaca, bu savunma mekanizmalarının esas itibariyle dışlama doğrultusunda geliştiğini söyleyebiliriz. Diğer meydan okumaların belki hepsini "heterodoks meydan okumalar" olarak adlandırabiliriz. Keynesgil iktisadın, tarihsel okulun, kurumsalcı okulun ve nihayet evrimci okulun meydan okumalarına neoklasik iktisat bir yandan kendisini olgunlaş-

tırmaya ve mükemmelleştirmeye çalışarak (ki bu Keynesgil iktisada karşı tavrında belirgindir), öte yandan tarihsel ve kurumsalcı okulların bazı önermelerini kendi analitik ayrıntılarına ıçermeye çalışarak cevap vermiş görünüyor.

Bugünkü gidiş hangi doğrultularda oluyor acaba? Öyle görülüyor ki biz, bir süre daha neoklasik akımın iktisat düşüncesindeki egemenliğine tanık olacağız. Birinci gelişme doğrultusunu teşhis etmek için şu noktadan hareket edebiliriz: Her sosyal bilim üç işlevi yerine getirmesi beklenen aktiviteler sunuyor: dünyayı açıklamaya çalışmak, dünyayı kontrol etmeye çalışmak, meşrulaştırma ve endoktrinasyon. Bugünkü gelişme doğrultusunda birinci işlev, yani dünyayı açıklama, giderek önemini yitiriyor. Artık bundan sonra iktisattan yapması beklenen şey daha çok kontrol ve endoktrinasyon. Doğal olarak bu tutumun beraberinde getirdiği bir tehlike var: Böylesi tutumlar araştırma gündemini tüketiyor ve yozlaştırıyor. Araştırma gündeminin yozlaşması, aslında bir paradigmanın ölümüne yaklaşması demek. Somut toplumsal ve siyasal değişmelerin yeni sorunlar ortaya çıkarıp bunlara hitap eden yeni analiz yöntemlerini gerektirmesine karşın, bir paradigmanın kendi araştırma gündemini tüketmesi ve yozlaştırması, doğal olarak o paradigmanın savunma mekanizmalarını da yitirmesi ile sonuçlanır.

İkinci gelişme doğrultusu ise, iktisatta formalizmin giderek daha da yoğunlaşması. Bu çoğu zaman matematiksel tekniklerin giderek artan kullanımı biçiminde dile getiriliyor; ancak analizin giderek daha da formelleşmesi olgusu sadece matematikle ilgili bir şey değil. İktisatta matematik 19. Yüzyılda başka türlü kullanıldı, 20. Yüzyılda daha başka türlü kullanılıyordu, 21. Yüzyılda daha da değişik biçimlerde kullanılacak.

İkinci gelişme doğrultusu paralelinde bir üçüncü gelişme doğrultusu daha var: Meslektaşım Ben Fine'in deyişiyle, "iktisadın diğer sosyal bilimleri sömürgeleştirmesi". Sömürgeleştirmenin siyaset bilimine yansıyan yanları iyi biliniyor; neoklasik siyaset teorisi aslında bu sömürgeleştirmenin somut bir işareti. Benzer şekilde sosyolojinin sömürgeleştirilmesiyle ilgili bir çaba, ilkinin "beşeri sermaye", sonraları da "sosyal sermaye" kavramları etrafında odaklanan tartışmalarda kendini belli ediyor. Sözünü ettiğim alanlarda neoklasik iktisadın, analiz aygıtlarının ve dünyayı algılayışının diğer bilimlere yansımasını açıkça görüyoruz.

Dilerim ki Prof. Kağıtçıbaşı'nın uzmanlık dalı bu sömürgeleştirme çabasından yakayı kurtarabilir; Ama orada da umutlanmak için çok fazla bir güvence görünmüyor; çünkü Becker ve yardımcıları ile izleyicilerin çalışmasına bakarsanız aile de, iktisat dışındaki bireysel tercih alanları da "optimize edici birey" tiplemesinden masun kalamıyor; neoklasik iktisadın araççı yaklaşımı söz konusu alanlara da taşıyor. Sömürgeleşme, öyle anlaşılıyor ki yakın gelecekte sürüp gidecek; nedeni de çok basit: Formelleşme açısından iktisadın diğer toplumsal bilim alanlarına göre oldukça ilerlemiş durumda olması, diğer toplumsal bilimlere hakkı olmayan taşmalara yol açıyor. "Hakkı olmayan" diyorum; çünkü iktisat kendi analiz yöntemlerinin geçerli olduğu alanı terkederek, bunların geçerli olamadığı ve/veya anlamlı önermeler yapamayacağı alanlara kendi yöntem ve tekniklerini ihraç ediyor. Tahmin ediyorum ki bu eğilimin aşırılık ve sakıncaları 21. Yüzyılda törpülenecek.

Dördüncü bir doğrultu, yukarıda değindiğim sorunlarla yakından ilgili: Neoklasik iktisat kendisini mükemmelleştirmeye çalıştıkça "kanonik" diyebileceğimiz teorinin güzelliği ve berraklığı yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlıyor. ODTÜ İktisat Bölümü seminerlerinde kısa bir süre önce dinlediğimiz genç meslekdaşımız Gündüz Fındıkçioğlu, mevcut olmayan piyasalar, belirsizlik ve risk durumları ve aksak rekabetle ilgili önermeler neoklasik modele katıldığı zaman neoklasik modelin kanonik versiyonunda elde edilen sonuçlarının pek çoğunun geçerliliğini yitirdiğini açıkça ortaya koydu. Bu tür mükemmelleştirme çabaları, doğal olarak, neoklasik uygulama modellerinin albenisini yitirmesine varacaktır; çünkü mesleği icra edenlerin "Öyle bir sonuç da olabilir, böyle bir sonuç da olabilir" türünden belirsizliklere değil, belli kararları almaya ve bunları meşrulaştırmaya ihtiyaçları var. Dolayısıyla, neoklasik iktisadın varsayımlarını sürekli inceltip, arıtarak uygulama modellerini giderek işlemez, herhangi bir öngörü yapamaz, sınanamaz hale getirme eğilimleri, bu iktisat okulunun 21. Yüzyıl başında karşılaşacağı kaçınılmaz gerilemenin önemli bir nedeni olacak sanıyorum.

Konuşmamın sonunda Türkiye'de olan bitenlere de kısaca değinmek istiyorum. 20. Yüzyıl/21. Yüzyıl geçişi üzerinde konuşan bir kişinin dünyada ve Türkiye'de yüzyıl sonu (fin de siecle) iktisat yapıtlarına bakması gerek, nelelerin olup bittiğini anlayabilmesi için.

Mehmet Cavit Bey'in 1899 tarihli İlm-i İktisat adlı yapıtı, bu açıdan, ilginç bir inceleme konusu olabilir. İlm-i İktisat aslında çok önemli bir evrim

çizgisinin yansıması; çünkü iktisat ilmi XIX. Yüzyıl Türkiye'sinde bir türlü bugünkü adıyla anılmıyor. 1850'lerde Jean-Baptiste Say'ı Türkçe'ye çeviren bir yazarımız, Say'ın yapıtına değişik bir ad, "İlm-i Menzil" adını takıyor. Menzil, ev ve konak anlamına gelen bir Osmanlıca sözcük; doğrudan doğruya Grek'çe aslının özgün anlamını taşıyor. 1880'lerde Türkiye'de iktisat, artık "İlm-i Servet-i Milel"dir; yani ulusların zenginliğinin bilimi. Smith usta, yaklaşık bir yüzyıl sonra bir başka ülkede canlanıyor ve burada ilginç bir gözlem, andığım yapıtın yazarı Cavit Bey'in Dar-ül-Muallimin'de Servet-i Milel hocası olması; ama Dar-ül-Muallimin'de Servet-i Milel hocası Cavit Bey, kitabına "İlm-i İktisat" başlığını koyuyor.

İlginçtir, Cavit Bey'in kitabında neoklasik bir algılama yok, tümüyle klasik bir dünyayı yansıtıyor. Bu durum, sadece Türkiye'deki aydınların Batı'yı belli bir gecikmeyle izlemelerinden kaynaklanan bir şey değil; başka nedenleri var. Değerli meslektaşım Dr. Özveren'in bana hatırlattığı gibi bu nedenlerden biri Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. Yüzyıl sonunda içinde bulunduğu koşullarla neoklasik iktisadın bazı öncülleri ve önermeleri arasında doğrudan bir ilişkinin mevcut olmayışı. Bunun dışında bir başka neden de akla geliyor: 19. Yüzyıl sonu / 20. Yüzyılın başındaki Osmanlı aydını, iktisat düşüncesini öğrenmeye ve geliştirmeye çalışırken çevresindeki olgulara selektif bir şekilde bakıyor; bazılarını öğreniyor, bazılarını öğrenmiyor. Böyle bir eğilimi 1867'de Londra'da bulunan Namık Kemal'i hatırlayarak da örnekleyebiliriz. Namık Kemal sosyalizmin baş yapıtının yazıldığı bir tarihte ve üstelik toplumsal mücadelelerin yoğun olarak yaşandığı İngiltere'de sosyalist toplum ve iktisat görüşlerinden çok fazla haberdar görünmüyor. Dolayısıyla, Osmanlı-Türk aydınlarının bu selektif algılayışı Cavit Bey'in İlm-i İktisad'ında niye neoklasik iktisat yansımalarının bulunmadığını açıklayan bir diğer neden olabilir.

İktisat bilimi Türkiye'ye gelişinde daha önce söylediğim üç amaçtan birincisi (yani dünyayı algılamak amacı) doğrultusunda değil, esas itibariyle bir uygulama bilimi olma, bir endoktrinasyon aracı olma biçiminde algılanıyor. Dolayısıyla Osmanlı döneminin sonuna kadar, Türkiye'deki iktisatçılar esas itibariyle nâkil ve şârih olarak adlandırabileceğimiz bir aydınlar topluluğudur. Bu aydınlar aktarıyorlar ve şerh ediyorlar; bilimsel bilgiye bireysel katkıları oldukça sınırlı.

Osmanlı çağından günümüze gelene kadar Türkiye’de iki önemli aşama var. Türkiye’deki aydınların dünya iktisat alanına nâkil ve şârih olarak değil, kendi özgün katkılarıyla katılabilmesini sağlayacak iki önemli adımdan biri Kadro hareketi, ötekisi de planlı iktisat; yani 1960’lı, 70’li yılların sağladığı atılım.

Kadro’nun tümüyle özgün bir çıkış olduğunu söylemek belki mümkün değil; çünkü Haya De La Torre’nin 1920’lerdeki Latin Amerika’yla ilgili toplumsal değerlendirmeleri aslında Kadro tezlerinin öncülüdür. Temel çelişkinin emekçi sınıf ve kapitalistler arasında değil, metropol ve çevre ülkeler arasındaki çelişki olduğunu ima eden görüşler Kadro’dan yaklaşık 20 yıl önce Latin Amerika’da, Meksika devriminin ardından yavaş yavaş belirmeye başlıyor. Ancak, Kadro’nun 1960’lı yıllarda gelişip serpildiğini izlediğimiz "Bağımlılık Okulu"nu öndelediği, bu okulla akrabalığı tartışılmayacak bir gerçek olarak önümüzde duruyor. Kadro yazarlarının çoğunun meslekten iktisatçı değil, siyaset bilimiyle ve başka kültürel konularla ilgilenen aydınlar oluşu bir anlamda talihsizlik sayılmalıdır. İçinde çok az sayıda profesyonel iktisatçı barındıran bir akım, geniş çapta entellektüel katkı sağlayamıyor.

Türkiye’deki aydınların iktisat bilimine nâkil ve şârih olarak değil, en azından zeyil’ler yazan, katkıda bulunan meslek adamları olarak girmeleri büyük bir olasılıkla Planlı dönem’de başlıyor. Planlı dönemle ilgili bir değerlendirme yaparken Türkiye’de 1960’lı, 1970’li yılların iktisat düşüncesi ve yazını 1950’li ve 1960’lı yıllardakilerle karşılaştırmak yeter. 1950’li yılların sonunda Keynesgil iktisat, başlıca Prof. Ülgener’in çabalarıyla, o dönemin çok az sayıdaki iktisat eğitimi veren kurumlarından birinin, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nin eğitim programına yeni yeni giriyor; ancak 1960’lı yıllarda biraz momentum kazanıyor. Oysa, İktisat Fakültesi’nin kuruluşu Keynes’in Genel Teori’siyle yaşıt: 1936.

Dolayısıyla, Planlı dönem sonrasında Türkiye’nin giderek çağdaş iktisat düşüncesine büyük ölçüde yakınlaştığını ve ona yanaşmaya başladığını görüyoruz.

Günümüz Türkiye’indeki aydınlar ve iktisatçılar arasında neoklasik akımı yeniden önemli bir konuma getiren değişimler aslında daha önce belirtmeye çalıştığım değişmelerin bir yansıması. Dünya toplumunda neoklasik iktisat, bir analiz arayışı olara nasıl ve hangi nedenlerle daha belirgin ve ege-

men bir yer tuttuysa, Türkiye’de giderek daha etkili bir konuma gelmesi de aynı nedenlere dayanıyor: Türkiye’nin dünya kapitalizmine giderek daha yoğun bir biçimde eklenmesi, bireyselleşme, etkinlik ihtiyacı ve endokrinasyon.

Nasıl XIX. Yüzyıl’ın son çeyreği dünya ekonomisinde ekonomik etkinleşmeyi zorunlu hale getiren bir evre idi ise, nasıl 1973 sonrası dünyanın ekonomik etkinliği artmış bir dünya olması kapitalizm açısından gerekli hale geldiyse, Türkiye de bugün aynı ihtiyaçlarla karşı karşıya. Öyle görünüyor ki biz, XXI. Yüzyılın başlarında bir süre daha neoklasik iktisadın egemen olduğu günleri yaşayacağız. Sonrası için meslektaşım Prof. Pamuk’un tahminine katılmamak elde değil: Burada hiçbir paradigmanın ebedi olmayacağını hatırlamakla yetinebiliriz.

İlginize teşekkür ederim; saygılarımı sunarım.

Dr. Necat ERDER- Oktar Türel’in, iktisatçıların diğer sosyal bilimleri kolonize etmeleri kavramı ilginç. Bunun bir görünümü Nobel ödüllerinde de ortaya çıkıyor. Toplum bilimlerinde Nobel ödülleri ilk kez iktisatçılara veriliyor. Başka sosyal bilimler devreye girseydi, hangi dallar seçilir, kimler aday olurdu bilemiyorum. İktisatçıların kurulu dünya düzeni ile ilişkileri daha birbir, diğerlerinde ise daha dolaylı. İktisadın seçilmesinde böyle bir rasyonel olabilir. Muhakkak ki Nobel ödülü verileceklerin seçilmesiyle günün geçerli paradigması arasında yakından ilişki var. Örneğin, ilk ödülü alan Tinbergen, o zaman egemen olan planlı kalkınma dönemi iktisatçısı idi. Friedman ve Hayek ise ödüllerini onlarca yıl önce yaptıkları çalışmalar için aldılar. O gün dünyanın gündemine gelen neoliberal paradigma nedeniyle. Sonra da Merton ve arkadaşına verdiler. Finans piyasalarında risk analizi modelleri için. Ancak bu modellerle şirket batırdılar ve az kalsın büyük bir bunalıma neden oluyorlardı.

Panel’le ilgili son değerlendirme olarak şunları söyleyebilirim. Gerçekten çok verimli bir tartışma oldu. Konuşmaların disiplinlerarası niteliği vardı, birbirini tamamlayan ve birbirine atıfta bulunan konuşmalardı.

Sonuç olarak şu noktaları vurgulamak mümkün görünüyor. Birincisi, evrensel yerelden ulaşmak gereği. Toplumsal bilimlerin, sosyal bilimlerin gündemi yerel sorunlardan hareketle belirlenmelidir. Buradan, durumdan vazife çıkarıp, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Sosyoloji Derneği ve Psikoloji

Derneği için bir görev doğuyor. "Bugün sosyal bilimlerde gündemi belirleyen dinamikler nelerdir?" Bunlar, dışkaynaklı mı, yoksa iç kaynaklı mı? Bunları aramak lazım.

Diğer bir nokta, "Gündem ne olmalıdır?" sorusu ile ilgili. Bu normatif bir yaklaşım gerektirir ve "Gündeme nasıl müdahale edilir?" sorusunu beraberinde getirir. Bence bu kapanış panelinden çıkan çok anlamlı sonuçtur. Bunu, özellikle Dernek yöneticisi olan arkadaşlarımla izlemesini dilerim. Ayrıca, TUBA'nın sosyal bilimler bağlamında bu toplantıda söylenenlere kulak vermesini öneririm. Çünkü, burada söylenenler, Türkiye'de sosyal bilimlerin kaderi bakımından çok önemlidir.

Dernek yöneticilerine ve Kongreye katılan arkadaşlarıma teşekkür ederim.